

לודביפול

פרקי יידיש מתורגמים לעברית

מתוך: ספר זכרון לקהילת לודביפול (סליסט גדול)

ארגון יוצאי לודביפול בישראל

הפרקים המתורגמים בספר זה נכתבו בידיש ונדפסו בתוך:
ספר זכרון לקהילת לודביפול (סלישט גדול).
תל אביב: ארגון יוצאי לודביפול בישראל ובתפוצות, תשכ"ה 1965.

פורמט דיגיטלי

2013

תרגום ועריכה: אסתר וינשלבויס

לזכר הנספים בני קהילות ווהלין

הקדמה

71 שנה חלפו מאז אותו יום מר ונמהר, יום בו הושמדו יהודי לודביפול, גברים ונשים, זקנים וטף.

בשנת 1993 הקמנו אתר הנצחה על קבר האחים ובשנת 1997, לאחר מאמצים של שלוש שנים, בעזרת שלושה אנשים טובים, העברנו לקבורה ליד קבר האחים באתר את עצמות אחינו שנתגלה מחבואם והם נטבחו בכלי עבודה: סכינים, גרזנים, קלשוניים, הושלכו לבור ונקברו. המקום זוהה בגינה בחצר בית.

"למחזה הנורא הייתה עדת ראייה ושמיעה אחת, שניצלה ושכבה מוסתרת מאחורי שיחים, במרחק 10 מטר, וראתה גם איך רוצחים את שני ילדיה, זוהי גברת נחמה מנדלוביץ". מתוך דברים שכתבתי בילקוט ווהלין נ"ה, תשנ"ט.

בשנת 1965 ראה אור ספר הזיכרון לקהילת לודביפול. עתה, 48 שנה לאחר פרסומו, קיבלנו גם תרגום למאמרים שנכתבו בידיש. תרומתה של בת ליוצאי ווהלין למען דורות של צעירים.

בהקדמתה לספר הזיכרון כתבה ועדת ההנצחה בין השאר:

ה מ ט ר ה שהוגי רעיון הספר הציבו לעצמם היא להקים גל-עד לקהילתנו לוד-ביפול, שהתקיימה עלי אדמות במשך כ-150 שנה ואינה עוד; אשר נחרבה עד היסוד על תושביה, בתיה, בתי ספרה, בתי מדרשותיה וכל מה שהיה מצוי בה.

י ה י ר צ ו ן שבני עירנו באשר הם ובדורות הבאים אחריהם יטלו את ספר הזיכרון כשעת רצון, ידפדפו בעליו ויקראו את אשר חרתו בו אבותיהם וזקניהם בדמם שנספך בראשי חוצות.

מ י י ת ן והספר ישמש להתיחדות עם זכר הנפשות היקרות שהושמדו ונהרגו ללא עת, ממנו יוכלו בנינו ובני בנינו לשאוב דעת על הקורות את עמנו בכלל ואת קהילתנו בפרט בדור הזה. ובהתמלא כל זאת נדע אנחנו, יוזמי הספר, כי עמלנו לא היה לשוא.

מי ייתן ותרגום החלק שנכתב בידיש בספר לודביפול ישמש גם הוא מטרת אלה.

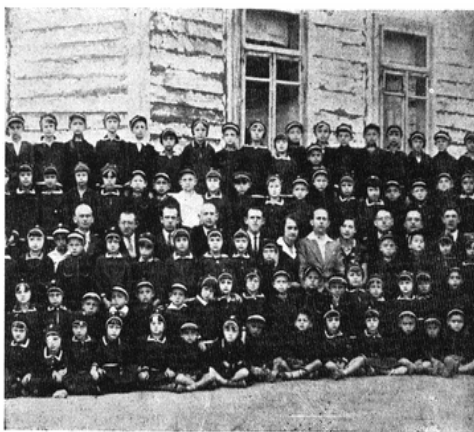
ועד ארגון יוצאי לודביפול בישראל, שמואל (מוניה) שפיר, יו"ר

מרדכי אוסטרובסקי זיכרונות על עיירת הולדתי לודביפול

הדור שלנו, המבוגרים, לבטח זוכר, אך לא הצעירים, לכן אני כותב שורות אלה, למען הדור הצעיר, כדי שידעו על העבר של עיירת הולדתם.

אני, מרדכי אוסטרובסקי, נולדתי והתחנכתי בלודביפול עם בני עיירתי. את הצעדים הראשונים בחיי צעדתי אל החדר של גרשון המלמד. לאחר מכן הלכתי לחדר של זאב סמולה ולחדרים אחרים. בילדותי לא היו בתי ספר יהודיים, רק בתי ספר רוסיים, נתקבלו אליהם יהודים מעטים. בית הספר היה מרוחק מן העיר, נאלצו ללכת אליו בשבת וגם לכתוב, וזה היה חטא גדול.

לילדינו כבר בנינו בית ספר מודרני, "תרבות", ועמדנו לפני השלמת בנייתו של בית ספר מקצועי, והכול על חשבוננו, הממשלה לא תמכה. הודינו לאל שניתן אישור הקמה. אחזקת צוות המורים ובית הספר היו כולם על חשבוננו. צעירים אחדים, ויש לומר זאת לשבחם, התמסרו לכך בכל מרצם. היו אלה לייב אטשטיין, מוטל אטשטיין, שכנא שמש, אברהם וולמן ורבים אחרים ואני בכללם. נקטנו בכל המאמצים והאמצעים כדי להוציא זאת לפועל.

המורים והתלמידים של בית הספר, תרבות" ליד בנינם החדש

היו אצלנו ועדת קרן היסוד וקרן קיימת וגם בנק לעזרת נזקקים. בשנותיה הראשונות של פולין, 1920-1925, הג'וינט תמך. היה מטבח למען יתומים ונזקקים. כך התנהלו החיים. הנוער בעיירה זכה לחינוך ציוני משובח. מנהלו הראשון של בית ספר "תרבות" שלנו, היה אריה מוריק, לימים עלה לישראל וחי בתל אביב.

הכול התנהל כשורה עד בוא החיה ההיטלריסטית שהרגה כמעט את כולם. מעטים מאוד ניצלו. חלק נמלטו לרוסיה. ראויה לשבח רוסיה שקיבלה את כולם. אחוז קטן בלבד נסעו, וחלק הלכו ליערות. בגטו עינו הגרמנים את היהודים ורצחו אותם. לא היה דבר שהקומיסר דרש ולא סיפקו לו. זכור לי מקרה שסיפרו עליו: אצל משה של חיה-שרה, משה בינדר, הייתה נכדה, בת בתו היחידה, חנה-חיהלה היה שמה. היא הייתה יפת תואר והקומיסר ימ"ש הבחין בה ובא אל היודנרט והביע את רצונו שישלחו אליו את העלמה. כמה מעציב אף להזכיר זאת. היא סירבה ללכת. בא אליה סבה משה בינדר ואמר לה בזו הלשון: "ילדתי, את הרי יודעת, הרי למדת שאסתר המלכה לא רצתה ללכת אל אחשוורוש, ובזכות הליכתה אליו ניצלו היהודים מידי המן. אולי בזכותך, שתלכי אל הקומיסר, תצילי את היהודים בעיירה שלנו?" אני כותב זאת למען: "זכור את אשר עשה לך עמלק".

כשפרצה המלחמה נמלטתי עם משפחתי לרוסיה. סבלנו שם לא מעט. אשתי רחל מתה עליי, אני והילדים המשכנו לסבול עד שובנו לביתנו הישן, שם התחתנתי עם רוזה וחזרנו [בהליך רפטריאציה] לפולין. מפולין גנבנו את הגבול עם המשפחה והגענו לגרמניה, שהינו שנתיים במחנה, ומשם הגענו אל ארץ געגועינו ומדינתנו שתאריך ימים. כאן אנו חיים באושר ובשמחה.

מתוך הפרק: היסטוריה וזיכרונות עמ' 163 – 164.

זינדל וסרמן שרפות בעיירה (זיכרונות)

העיירה שלנו סבלה תמיד משרפות. חשקה נפשו של גוי מן הכפר או מן הסביבה לעשות חג לעצמו, כדי לשדוד את בעלי-הבתים שלנו – הצית בית, וכך פרצה שרפה גדולה.

בשנים הראשונות לא היו כבאים, כשפרצה שרפה חטף כל אחד את צרורותיו ונשאם לנהר או אל המישור שלפניו [פּלֶסֶה] וחלקם אל החאבל [יובל של הסְלוֹטְשׁ].

אל העיירה שלנו היו באים רבנים מרחבי פולין. אינני זוכר את כולם, אזכיר אחדים: הרבי מסטולין זצוק"ל, הרבי מטריסק זצוק"ל, הרבנים מקוריץ: רב לייזרקה זצוק"ל ורב יענקלה מזוויהיל זצוק"ל, מברזנה באו רב איציקל זצוק"ל, רב אהרלה זצוק"ל ורב גדלציה זצוק"ל.

פעם שהו בעיירה חיילים פולנים והסרג'נט שלהם התאכסן ברחוב קוריץ אצל משה גנדלמן. כחשקה נפשם של החיילים להשתעשע היו משתכרים ויוצאים לרחוב; תמיד נתקלו בהתנגדות מצד הצעירים שלנו, שנותרו בלבנו כגיבורים. צעירינו הראו להם שאיננו מתייראים מפניהם, הם היו נסוגים כשעצמותיהם שבורות.

אינני זוכר במדויק את השנה בה בא אלינו הרבי מברזנה, רב גדלציה. הוא התאכסן אצל גדליה שתדלן, לא רחוק מביתו של רב המקום, רב עקיבא זצ"ל. היה זה בערב של

יום רביעי, אני ועוד חברים וחברות שמענו בעת שטיילנו ברחוב צעקות: שרפה! ביתו של אלי-הירש גורפינקל עלה באש. ביתו של גדליה שתדלן, עם גאניק [מבואה מחופה חלונות זכוכית], ניצב בדיוק מול האש. בהלה אחזה בעיירה. החלו לארוז ולהוציא חפצים, מי לנהר מי אל המישור.

ר' עקיבא חזן ואשתו הרבנית זאסל

הרבי, ששהה אצל גדליה שתדלן, הורה להימנע מפינוי חפצים מן הבית. אשתו של גדליה שתדלן, הניה, לא אבתה להקשיב משום שהיו מבוהלים משרפות קודמות; היא והילדים הוציאו מן הבית צרורות ראשונים אל הפלֶסָה, היו אלה שמיכות משי. לא הספיקו להניחן, ומיד נשא הרוח כפיס עץ בוער שנפל על הצרור ושרף את השמיכות. בראותם זאת, לא הוציאו עוד דבר.

הצדיק הקדוש, רב גדליה, יצא ועמד סמוך למבואה. הוא התייצב אל מול האש והתפלל למען היהודים היקרים שלנו. אותה שעה חלף בריצה הסרג'נט הפולני, מקל בידו, ודחף אנשים; בלי משים הנחית את המקל על גופו של הצדיק הזקן, רב גדלציה. לא רחוק משם עמד קופל שתדלן, בראותו זאת מיהר אל הסרג'נט הפולני, העמיס אותו על גבו ופנה יחד אתו לעבר השרפה. הוא רצה להשליכו אל האש.

הרבי וגם יהודים שעמדו בצד, החלו להתחנן אל קופל שלא יעשה זאת משום שטוב לא ייצא מזה. קופל נשמע לרבי והוריד את הסרג'נט. אך הוא לא נרגע, דעתו נשתבשה עליו ורצה לנקום בסרג'נט. האש דעכה בינתיים, באותו ערב לא הייתה עוד שרפה.

באה השבת היפה השמחה. הרבי ניהל את ה"טיש". יהודים חטפו שיירים מסעודת הרבי והאזינו לפרשת השבוע מפיו.

במוצאי שבת עשו טקס מלווה מלכה נאה, ורקדו עד שעת לילה מאוחרת. למחרת, יום ראשון, התכונן הרבי לשוב לברזנה. באו בעלי עגלות בעגלותיהם וסוסייהם, משום שחסידי רבים נהגו ללוות את הרבי. עמדנו ברחוב ממתנינים לרבי. כעבור דקות אחדות נראה הרבי מלווה בשמשי ובחסידיו. הייתה לי הזכות להגיש הדום לרבי, כדי שיטפס אל העגלה. כשישבו הרבי וחסידיו במקומותיהם, ובעל העגלה ביקש למתוח את המושכות, נשמעה המולת אדם. קופל שתדלן נשכב לפני הסוסים ולא הניח לנסוע. לא הועילו בקשות הרב והיהודים. קופל רצה שהרבי יקלל את הסרג'נט! הרבי ביקש לחמוק מזה. הוא לא רצה להוציא קללה מפיו הקדוש. אך קופל עמד על דעתו. חלפו דקות לא מעטות, והרבי פלט: שעתידים אנו לראות את סופו של הסרג'נט.

אותו שבוע שלח הסרג'נט הפולני, כמנהגו, חייל להביא לו ארוחת צהריים מאסתר גרינברג. הוא אכל דגים, עצם דג זעירה נתקעה בגרונו. הובילו אותו מיד לבית החולים של ברזנה. ד"ר פיאטקובסקי ניתח אותו. הניתוח הצליח אך החולה מת. קיבלנו ידיעה מברזנה שכל החפץ לחזות בקבורה רשאי לבוא. אני ואחי עקיבא, קופל שתדלן וצעירים אחרים – נסענו לקבורה. עמדנו כולנו אצל הרבי במבואת הזכוכית שממנה נשקפה הכנסייה וראינו כשהובילו אותו.

אלה הצדיקים ואלה הצעירים הנועזים שהיו בעיירה הקטנה שלנו, לודביפול. זכרם בלבנו תמיד.

מתוך הפרק: היסטוריה וזיכרונות עמ' 165 – 166.

קאפל שטרלן, אשחו הראשונה ובנס יוסלה

בתיא הקמן (לביא יוקל רבר), אוסטרליה הליה הייתה עיירה קטנה לודביפול

חלפו עשרים שנה מאז צאתי את הבית משקרבו הגרמנים. ברחנו לרוסיה, אני, אחותי, בעלה וילדם, לא תיארנו לעצמנו שלא נראה עוד את עיירתנו, את הוריי, אחיי ואחיותיי וכל היקרים לנו.

הייתי מן המאושרים בילדי דורי, הבנתי זאת רק בשהותנו ברוסיה, מנותקים מן העולם, זרים ובודדים, מבלי לדעת מה ילד המחר.

מה חסר בעיירתנו הקטנה לודביפול? הכול היה לי: אבא, אימא, בית טוב, אחיות, אחים, חינוך טוב בבית הספר "תרבות", חברים טובים, אחווה בין היהודים בעיירה; כשחזר מישהו מחו"ל היה אומר שעיירה כזו אין ולא תהיה.

קבוצת השומר הצעיר והמורה פרימק, 1925

מה היה בה בעיירה שקשרה אליה כל יהודי? היה לה טבע שהקיף את העיר, הנהר סְלוֹטְשׁ שהפריד אותה מן הכפרים. החול היה מצד העיר, לשם באו לרחוץ וליהנות מקרני השמש, צדו השני היה מסולע, שם נהנו מעולמו של האל הקצינים שבקסרקטינים הפולנים ונשותיהם. מבצר לודביק בחופקוב [חובקוב], בראש ההר הגבוה, נודע מאוד בסיפורי דורות על שדים, ושימש את הנוער בטיוליהם בשדות

מנשיקוב. בשבת אחר הצהריים נערכו אספות של קני החלוק, בית"ר, ומילות "התקווה" נישאו למרחקים. במישור, שבו היו שדות להרשיק ולגדליה של בְּנֵיה, קטפו ילדים ענפים לשבועות לקשט בהם את בתיהם, את בתי הכנסת, את בית הספר. ובחורף, במקום שקפאו בו המים – החליקו. הנוער לא נאלץ לחפש מקום בילוי, אך יצאו מן הבית גגשו את החבֵרָה מטיילים ברחובות, משוחחים ומעבירים ביקורת עד חצות.

אסיפה כוללת של "החלוץ" בשנת 1929
על יד מבצר חופקוב

בית הספר "תרבות" עמד בצד העיר, אליו היו נשואות העיניים, אבא-אימא ייחלו ללא מילים, בתפילה ובתקווה בלב, שילדם יהיה יהודי לאומי טוב. החגיגות שערך בית הספר וההצגות שעשה היו יפות. מנהלו הראשון של בית הספר, מר מוריץ ואשתו, בעזרתם של חלוצים, הקריבו את שנותיהם הצעירות על מזבח התרבות והשרישו בכל תלמיד אהבה לארץ ישראל. לא קל לבנות בית ספר כזה ולקיים אותו בעיירה קטנה. ועד ההורים עבד יד ביד עם המורים כדי לגייס כספים לבנייתו. המורים הכינו בעזרת התלמידים הצגות ומסיבות ריקודים.

מנהל ביה"ס, חרבות" חר אריה מוריק,
 החזרות חסיה מוריק וגניה שנפר, ותלמידי כחה ד'
 בשנת 1932'33

אני זוכרת את חברתנו שיינדלה פֶּל, הופעותיה והצגותיה, שירתה הגאה; אני זוכרת את התלמידים בתלבושות כחולות-כהות, צועדים בהפגנות בחגים פולנים כמו אחד במאי, 11 בנובמבר, ולהבדיל בל"ג בעומר.

הצגת תלמידיים בחנוכה תרצ"ד

אני זוכרת את יער אדמוֹבְּקָה אליו נסענו לבלות את היום בין אורנים נאים ואפְּרִים הרריים ירוקים ורחבי ידיים. בקיץ באו אנשים מכל

עיירות הסביבה לנפוש, ובשבת הלכו בני הנוער ברגל לבלות עם הנופשים ולקשור ידידויות.

בלודביפול לא חשנו באנטישמיות כמו בערים היותר גדולות. לכן חורה לנו יותר, משום שאותם אוקראינים שאכלו חלה משולחנותיהם של אבותינו, היו הראשונים להשמידנו.

היהודים בלודביפול סבלו כל חייהם מפגעי ממשלים מייסרים ומדכאים: פטליוורה, חמלניצקי, היידמקים, קוזקים, קרנסקי, מהפכה רוסית, פולנים ושוב רוסים, עד אשר קיבל הממשל הפולני את השלטון ולודביפול נשארה פולנית. עם כל שלטון חדש הפכו דם ורכוש יהודי הפקר. כל ממשל חדש הטיל אימה על העיירה היהודית. הורינו זוכרים היטב את מלחמת העולם הראשונה, רעב ושרפות היו מחותנים ראשיים בעיירה. כשהחלו החיים ב-1920 לזרום כסדרם, נשתכחו מעט הצרות הישנות ואנשי לודביפול שבו לבנות וליצור מחדש.

קרבנות האורבניזציה בשנת 1936 — חשפחת אייכירס נושגה חזירחם.

היו בלודביפול מוסדות יהודים כמו בכל עיר פולנית. איש לודביפול היה אזרח פולני נאמן, שומר סדר ומשלם מסים. אני זוכרת עדיין שהוענקה לאייזיק שתדלן מדליה מטעם הממשל הפולני על אזרחות טובה! גם ארץ ישראל לא נשתכחה: בכל בית הייתה קופסה כחולה-לבנה. מיטב הנוער נסע להכשרה לקיבוצי צ'נסטוחוב, לידה, קלוסוב.

עם בוא הצבא האדום, ב-17 בנובמבר 1939, לא היה זה עוד אותו יהודי. פחד הקיום ומרה שחורה השתלטו על היהודים. ושוב הסיפור הישן: היהודי, חזק מברזל, התרגל גם לשלטון הסובייטי. כל אחד מצא לעצמו תעסוקה, ושוב ניהל את חייו.

זוכרת אני את בית הספר היפה "תרבות", שמבעד לחלונותיו נישאו בעבר שירים יפים של ביאליק, טשרניחובסקי ואחרים. עתה נשמעו שירי הלל לסטלין וסיפורים על טרס בולבה וחמלניצקי. בתי הכנסת שממו. מלאכים חדשים, מאכלים חדשים, לא לפי טעמים של הורינו. הממשל הסובייטי לא החזיק מעמד זמן רב. העיירה שלנו לא הייתה חריגה אצל היטלר; בעזרת האוקראינים היה שטן המוות תלוי מעל כל בית. גדול היה הכאב בלב הורינו כשעזבו ילדיהם ופנו ליערות ואל תוככי רוסיה. אנשים שהיו בגטו עם הוריי סיפרו לי שאמי אמרה כי טוב היה בעיניה המוות לו אך ידעה שילדיה הגיעו בשלום לרוסיה ונותרו בחיים.

היטלר גזל כל מה שהיה יקר ואהוב: הורינו, אחינו ואחיותינו, נשים, ילדים וגברים; עקר את היהודי משורש ושרף את העיירה לודביפול לנצח.

לאחר המלחמה התפזרנו לכל עבר בעולם, הרחק מן המקום בו היה החורבן הגדול, כדי שלא נתבונן בפני הרוצחים ולא נאכל לחמה ופרייה של אדמה שהופרתה בדם קרובינו. כל אחד יזכור כל עוד הוא חי את השכן, "האח הטוב" מאתמול: האוקראיני, הגרמני, הפולני, שבתמורה לפרוסת חלה היו מכבים את נרות השבת ומסיקים את התנור. קנינו את תבואתם, פרותיהם, ירקותיהם, בהמות ועופות, ובמה שילמו לנו?

ישלם האל להם, לבניהם ולבני בניהם, על אבודותינו!

נזכור את יקירינו וקרובינו האהובים וזכרם יהיה קדוש לנו עד עולם!

מתוך הפרק: היסטוריה וזיכרונות עמ' 167 – 170.

פסח קחטשר בגטו וביערות

שמי פסח קחטשר. נולדתי בלודביפול בשנת 1882. עיירתנו הייתה עיירה שקטה ומהוגנת. היו בה 1980 נפש, בהם סוחרים, חנוונים ובעלי מלאכה בשלל מקצועות, כולם אנשים ישרים. היו בעיירה ארבעה בתי מדרש: בית כנסת, בית מדרש, קלויז קטן של סטולין ובית כנסת של חייטים. בבית המדרש ובקלויז של סטולין התפללו היהודים בבוקר משעה תשע, בערב לאחר מנחה למדו משניות. בבית הכנסת של החייטים התפללו בבוקר משעה שש, ולאחר מנחה למדו "עין יעקב". חיו בשלווה ושמרו על היהדות. היו בעיירה שלושה שוחטים למדנים. אני זוכר משנות ילדותי את הרב מרקל, למדן גדול. כשגדלנו, למדנו אצל מלמדים להתפלל, חומש ורש"י, ולאחר מכן עברנו למלמדים של גמרא, שם למדנו גם לכתוב.

יהודי לודביפול חיו בשלום ובשלווה עם שכניהם בכפרי הסביבה. אוקראינים, פולנים וגרמנים היו קונים בעיירה, ובעלי מלאכה שלנו היו הולכים לכפרים למשך שבועות תמימים, במיוחד הסנדלרים והחייטים.

מלחמת העולם הראשונה

חיינו בשקט ובשלווה עד 1914, עת פרצה המלחמה עם גרמניה ואוסטריה. לקחו לצבא גם יהודים. את המסתתרים בבתי זרים תפסו בסופו של דבר ושילחו למחנות בסיביר. בשנת 1918 פרצה המהפכה וכנופיות למיניהן התרוצצו והשתוללו. הטמנים אוקראינים לא הניחו גם הם לעיירה שלנו. שדרו קצת אך לא היו הרוגים. לאחר מכן החלו כנופיות להשתולל סביב העיירות שלנו. היו באים בימי השוק ובזוזים חנויות בעיירות הסביבה: קוריץ, מזיריטש. זוכר אני, פעם, ביום שוק שהיה אצלנו, באו מן הכפרים השכנים, גויים וגויות בעגלות, כדי לבזוז את חנויותינו. אנחנו ידענו כבר מה עוללו בקוריץ ובמזיריטש, הצטיידו אפוא חברינו במקלות, גרזנים ואתים והיו מוכנים סמוך לשוק, בסמטאות שבהן רצו הפורעים לפתוח בהשתוללות – בחנות העור של שלום-וולף פייגל, בחנות האריגים של ציפורה רבר. הבחורים שלנו יצאו והמתינו שם (ביניהם היה גם בני לובה). הם הכו את הפורעים מכות נאמנות והללו נמלטו מן העיירה נוטשים מאחור עגלות וסוסים

ואת נשותיהם. לאחר מפלתם לא שבו עוד לעיירתנו. הגויים שלנו סייעו ליהודים לגרש את הפורעים וחיינו עמם בשלום.

הסובייטים והפולנים

ב-1924 [?!] נכנסו הסובייטים ונשאר שנתיים. ואז גורשו בידי הפולנים למרחק 25 ק"מ מלודביפול, שם נקבע הגבול [ב-1921]. חיינו עם הפולנים עד 1939. הייתה רגיעה ומסחרנו עלה יפה. לחנוונים הייתה פרנסה. שילמו אמנם מסים, אך היה ממה לשלם וממה לחיות. יער גדול הקיף את העיירה. סוחרים מרחבי תבל היו קונים עצים מן המקומיים ומעבדים אותם. הם שלחו סחורות ותוצרי לוואי שונים לאנגליה, לגרמניה ולארצות אחרות. במנסרות שבסביבה היו מנסרים את לוחות העץ. אני עצמי הייתי איש מקצוע בענף העץ וגם קרובי, הוולמנים, ידעו מלאכה זו, השתכרנו היטב. גויים שהכירו את המלאכה השתכרו אף הם היטב וכולנו חיינו בשלווה עד סוף 1939 כשבאו הסובייטים. הם נשאר עד 24 ביוני 1941, עד שפרצה המלחמה בין גרמניה לרוסיה. הנאצים החלו לגרש את הצבא הרוסי-אוקראיני מכל מקום. האוקראינים האמינו שיקימו ממשלה אוקראינית כפי שהבטיח להם היטלר, הפולנים-האוקראינים ברחו מן החזית והשאירו הכול לגרמנים.

הגרמנים באים

הגרמנים נכנסו לעיירה שלנו ב-28 ביוני 1941. עם בואם תפסו יהודים, רתמו אותם לעגלה ונסעו בשדות ללקט שחת וקש. האוקראינים הפורעים חברו לגרמנים, הצביעו על מקומות בהן נמצאו נערות יפות והסגירו אותן לגרמנים, והם עצמם פנו לשדוד רכוש יהודי. זו הייתה תוצאה ראשונה של בואם. היה אצלנו מורה בשם גרינג [הרינג], נראה שהיה מרגל מגרמניה. כשנכנסו הגרמנים מינו אותו לראש מועצת העיר. מינו יודנט והקימו ברחובות האחוריים גטו מוקף גדר תיל דוקרנית. הציבו משמר של שוטרים אוקראינים, כולם חוליגנים מן הכפרים השכנים, גנבים, רוצחים ובני מינם.

המשאית הטבועה

כשנסוגו הסובייטים הם הטביעו בנהר משאית גדולה. זה היה במים עמוקים, במקום שכמעט לא רואים מתוכו, המים בסלֹוטש עמוקים

מאוד. הגרמנים גייסו כמעט את כל יהודי העיירה, זקנים וצעירים, והיה עליהם להוציא את המשאית. אנשים הסתכנו, נכנסו למים וקשרו למשאית כבלים, והיהודים החלו למשוך אותה מן המים. הרוצחים הנאצים עמדו ולא חסכו מלקות עד הערב, אז נמשתה המשאית אל הגדה. למחרת ניתנה פקודה להביאה לעיר אל לב השוק. המרחק היה קילומטר, רתמו יהודים בחבלים והם גררו את המשאית באדמה חולית מאוד. אחדים נפלו מתעלפים מגרירת המשא, הנאצים, פרגולים בידיהם, עמדו והכו. המפקדים הבכירים צילמו את המחזה. זו הייתה ראשיתן של הצרות.

התחלנו גם לעבוד בסלילת כביש מן העיירה שלנו לברזנה. לעבודה זו נשלחו כל הגברים בעיירה, למעט זקנים וילדים עד גיל ארבע עשרה שנשארו מאחור. התעמרו בהם מאוד. האסון הראשון התרחש באחד הלילות. הוציאו מן המיטות קבוצת יהודים: נפתלי ושאול נלמן, קיבה וסרמן, לזר פיינמן, דוד גראד אחיה של אשתי, שרה (אשת יוסל החלמאי), עקיבא זלצמן ויעקב ברקמן חתנה של ציפורה רבר. הובילו אותם לפאתי ליבאצ'אנקה, ירו בהם וקברו אותם שם. זו הייתה ההתחלה. עשו זאת השוטרים האוקראינים ומפקדם בְּנִיטְנֶקָה, מורה מביסטריצה.

היודנרט היה שולח עובדים למנסרה בחמילובקה, שלושים יהודים מדי יום, חמישה עשר משש בבוקר וחמישה עשר משש בערב, להעמיס בולי עץ לחיתוך במנסרה. היהודים לא ידעו איך לטפל בבולי העץ, היו חוטפים מכות מן הגרמנים, וגם פצעו את רגליהם וידיהם. באחד הימים הלכתי גם אני לעבוד בחמילובקה – היודנרט שלח את בני סניה, הוא היה חולה, ואני מלאתי את מקומו – בבואנו לפני שש בבוקר לעבודה, ראיתי מהם בולי העץ הנחוצים לניסור. היה שם גרמני שבחר את בולי העץ שהיו סדורים שתי וערב, הורה לשלוף אותם ולהביאם למנסרה. היות והייתי שנים איש מקצוע, לקחתי את היהודים אתי ובחרתי מתוך השורות את בולי העץ החסונים והישירים. ידעתי איך להוציאם במהירות ולהניחם על הקרוניות עד למנסרה. היה די מלאי במנסרה, וכשראה המנהל הגרמני, ריכטר ימ"ש, שאני איש מקצוע, העביר מתפקידו את מנהל העבודה הגרמני שנהג להכות יהודים, ואני בחרתי בעצמי את בולי העץ הנחוצים למנסרה. הראיתי להם איך צריך להוציא את בולי העץ ולימדתי אותם איך להעמיסם על

הקרוניות והעבודה נמשכה ללא מכות. כך עבדנו עד החגים, הקציבו 180 גרם לחם לאיש.

במהלך החגים הוקף הגטו תיל דוקרני ברחובות האחוריים שנקראו רחובות המלאכה. בעלי מלאכה בלבד: סנדלרים, חייטים עוסקים בעץ וגם היודנט שמנה שניים עשר איש, נשארו בכמה בתים מחוץ לגטו. בעיקר פעל ראש העיר גרינג עם כמה אנשי חמס אוקראינים. באחד מימי שישי, לעת ערב, הגיע קומיסר אס-אס בשם נורגל. בלילה הוציאו את כל היהודים מן הגטו, חלקם הלכו בפרגולים. עכשיו החלה הגלות האמתית. מיד פקד על היודנט להביא למועצה את כל הפרוות ואדרות השער שבידי היהודים.

פעם, באמצע החורף, נקראו היהודים לבוא ליודנט. הורו למי שהיו ברשותם זהב, שעונים וטבעות, להעביר הכול ליודנט. נהגו להביא גברים או נשים ולכבדם במכות כדי שיחפרו ממחבואו את הזהב ויביאו. השוטרים היהודים גררו מתוך הבתים ספות מרופדות, תלשו את הבד וחיפשו זהב. לנגד עיני הביאו את אשתו של שמאי קופרבנד הפשיטו אותה וחיפשו אצלה זהב.

כשהיו הגברים והנשים שבים מן העבודה בסלילת הכביש, עמדו שוטרים אוקראינים ומיששו אותם שמא הם נושאים עמם פרוסת לחם או בקבוק חלב שנהגו לקנות אצל הגויים בכפרים. השוטרים היו לוקחים זאת ועוד כיבדו אותם במכות. כשהקומיסר נורגל תפס מישהו נושא מעט תפוחי אדמה או בקבוק חלב, מיד היה שולף את אקדחו ויורה בו. בדרך זו ירה בכמה יהודים, גברים ונשים. כך חיו היהודים בעיירה שלנו ברעב ובאימה, ורבים גוועו ברעב!

ממיינים בולי עץ

בא אוקראיני מרובנה, היערן של אזור לודביפול. הוא לא היה אנטישמי ונזקק לאיש מקצוע. נשארו בולי עץ רבים על גדות הנהר סְלוֹטֶשׁ ונחוץ היה למיינם ולהשיט בנהר לברזנה את הטובים. בהיותי בעל מקצוע, בחרתי בכפר ביסטריץ כי הגויים שם עוד לא היו כל כך מושחתים. לקחתי עשרה יהודים שעבדו אתי בחמילובקה והיינו הולכים לשבוע תמים, מיום ראשון עד יום ראשון. לא רעבנו, המרנו חפצים בלחם

ובתפוחי אדמה. בשבת לפנות ערב הלכנו הביתה, הברחנו קצת מזון למען המשפחות. היה לי מסמך מאת היערן ויכולתי לקבל עובדים כראות עיניי. לקחתי צעירים שידעו לעבוד. הקומיסר, בבואו לגדה שעליה היה העץ מונח, היה נוסע משם מרוצה, לא צעק ולא הכה.

כך נמשכה העבודה מראשית 1942 עד מאי. פיתו את היהודים להאמין שאצלנו בלודביפול לא תהיה שחיטה משום שסוללים כביש ועובדים על הגדות במטרה לרכז את העץ המונח באתרים סמוך לנהר סלוטש.

פולני בשם בטרטינסקי רצה למכור מעט נשק לצעירים שלנו. לאחד מאתנו, ישראל דובינה, היה אקדח. הגרמנים ערכו אצלו חיפוש ולא מצאו, בכל זאת שלחו אותו לקוסטופול אל הקומיסר הראשי, וזה, הורה להובילו בלוויית גרמני אל מחוץ לעיר, ליער, ולירות בו. אך ישראל דובינה היה בן חיל. הוא נשא עמו בידיו את נעליו, חבט בהן בראשו של הגרמני, הפילו וברח ליער.

האקציה

בחודש מאי חיסלו את מזיריטש ואת קוריץ. שלחנו גויות שנהגו ללכת ליער ללקט פטריות לדווח לנו אם מכינים את הבורות שלנו. כבר לא נתנו לשום יהודי לצאת מן העיר לעבודה; לסלילת הכביש הלכו בלוויית שוטרים אוקראינים. ציפינו לשחיטה. הכנתי מחסה בעליית הגג אצל הדוד וולמן, הסווייתי אותו ולא הבחינו בקיר.

בוקר אחד, בשעה חמש, הוקף הגטו. זה היה י"ב באלול 1942, לקחו את כל היהודים, גברים, נשים וטף, לצדו השני של הסלוטש אל הקסרקטינים. אני ומשפחתי, הוולמנים ומשפחת גפנבוים נכנסנו למחסה בעליית הגג והסתגרנו בו. היינו 18 איש ושמענו את הזעקות והבכי כשהעבירו את האנשים לאורך הכביש. כשחזר הקומיסר לאחר שהוליך את משלוח היהודים לשחיטה, הוא פנה אל יניה גפנבוים, ראש היודנרט: קחו את משפחותיכם ובואו אתי. יניה אמר לאשתו: "ביילקה קחי את הילדים ורדי מן הבוידם". הם ירדו, ואני הגפתי את הפשפש. ישבנו בדממה שתי יממות, השחיטה אצלנו הייתה ב"ד באלול. לאחר שחיסלו הרוצחים את העיירות קוסטופול וברזנה, באו אלינו, אל סליטש, ב"ד באלול. תחילה ירו באנשי היודנרט ובבני משפחותיהם,

אחר כך בכל אנשי העיירה ובילדים. בשבתנו בעליית הגג שמענו באותם ימים כול מה שהתרחש ברחוב. תפסו אנשים וירו בהם ברחוב כמו בכלבים. השוטרים האוקראינים נקמו ביהודים וגם הוציאו מבתנו חפצים ורהיטים. שמענו הכול בשבתנו בבוידם. ב"ד באלול בשעה שתיים אחר הצהריים חיסלו את היהודים שלנו.

איך ניצלתי

יהודים אחדים שקפצו מעל לגדר בקסרקטינים, ניצלו ושרדו. הם בארץ אתי. מי שנשארו מסוגרים במחסה, חיו רק יום אחד לאחר השחיטה. היו יחד אתנו יהודי בשם מרקוס ואשתו מוורשה, גיסו של אהרן וולמן. ביום השלישי לשהותנו בבוידם לא היה מסוגל להחזיק עוד מעמד, דעתו נשתבשה עליו במקצת והחל מכה ראשו בגג. בלילה עבר פטרול של שוטרים אוקראינים, הם טיפסו לעליית הגג, תלשו כמה לוחות עץ וגילו אותנו. כשהחלו לגרש אותנו מן המחסה שבבוידם צעקו בגרמנית כדי שהגרמני שעבר שם יבין. פתחתי את הפשפש המוסווה ויצאתי ראשון. הגרמני עמד לא רחוק מפתח הבוידם חבטתי בידי השמאלית באפו, הוא נפל על כיסא הנוח ואני ירדתי מעליית הגג לארץ, אל מתחת לגשרון שהיה על הכביש. קראו לזה: הגשרון המת של קצה העיר. אותי הציל הגשרון. נכנסתי לגינה, זחלתי בתעלה על ידי ועל רגליי, לאורך קילומטר, עד לנהר סלוטש ושחיתי לעבר השני, ליער. הלכתי דרך היער ללא שבילים משום שהכרתי את היער גם ללא שביל. הגעתי למרחק של כ-15 ק"מ מן העיירה, אל המזורים שהיו מוכרים לי היטב משום שעבדו אצלי ביער. הם הסתירו אותי עד לאחר ראש השנה, יותר לא יכולתי להיות שם כי המיליציה והגרמנים היו נוסעים אל אנשי סלובודה לקחת מהם פרות, חזירים וחפצים אחרים. העמקתי ללכת ביער, כ-30 ק"מ מן העיר.

ביערות

הייתי חופר תפוחי אדמה בשדותיהם וכך חייתי. הנשארים במחסה, עמם אשתי ושני בניי, נהרגו. נותרתי לבד. נודע לי מן המזורים כי יש עוד יהודים אחדים. התכנסנו בערב יום כיפור ביער ליד פיפלה. זו הייתה תענית ראשונה והצום היה קל מאוד, היו הרי לא מעט ימים בהם לא אכלנו, כבר התרגלנו לצום. במרחק-מה מאתנו היו פרטיזנים רוסים, הגרמנים נזהרו שלא להיכנס לעבי היערות, זה הקל עלינו מעט.

ניתן להשיג קצת תפוחי אדמה ולשהות ביער, חרדים לעורנו. לאחר סוכות נעשה קר. כיוון שהכרתי את היער, מצאתי מקום במעבה היער, סבך עצים גדול מוקף מים ובוץ. אי אפשר היה להגיע אליו בנסיעה, שם עשינו לנו בקתות בוץ. סבלנו מחסור. בלילה הייתי לוקח עמי שישה אנשים ויוצא אל אנשי סלובודה. גרו שם מכרים קתולים, אספתי אצלם מזון, תפוחי אדמה ולחם. הם היו מוכרים לי היטב משום שעבדו אצלי ביערות והשתכרו היטב. הם תמכו בי וביהודים אחרים. כך חיינו בצרות ובמצוקה עד 1944. בימים הנוראים היינו מכנסים יהודים מקוריץ ומברזנה וגם אנשי סלישט אחרים, והתפללנו יחד. אחדים לא החזיקו מעמד ומתו ביערות. בפרק הזמן האחרון נעשו החיים קלים יותר, הגיעו פרטיזנים רבים, ואפשר היה ללכת באופן חופשי יותר אל המזורים. יהודים אחדים עבדו אצלם והיו לנו תפוחי אדמה ולחם לשובע.

מעבודות לחירות

ב-1944 נרדפו הגרמנים לכל אורך החזית. אנחנו שוחררנו. באו הרוסים, עמם באו לאזור, ליערות בהם היינו, פרטיזנים רבים. הפרטיזנים הקיפו את העיירה שלנו וירו בשישה ז'נדרמים גרמנים ובעשרים שוטרים אוקראינים. את הקומיסר הלבישו החזירים האוקראינים בבגדי אישה והוא ניצל. כשהשתלטו הפרטיזנים על היער עברו הגרמנים שנותרו באזור אל הכפר ביסטריץ, גם שם לא נשארו זמן רב. הצבא הרוסי ירה בהם. בנסיגתם שרפו הגרמנים את עיירתנו עד אחרון הבתים. דבר לא נותר. הממשל הרוסי ניהל את האזור מן הכפר מצ'ולנקה. כמה ניצולים יהודים נשארו במצ'ולנקה ועבדו אצל הסובייטים, להם היו מזון וביגוד. אני ויהודים נוספים נסענו למזיריטש, נשארו שם בתי יהודים. התיישבתי במזיריטש, החיים השתפרו. גם במזיריטש נפל קרבן, בן עיירה שלנו, חיים-יידל שליפר; בנדרובצים מבלחוב ירו בו. קברתי אותו. המשכתי הלאה והגעתי ללודז'. לאחר מכן שהיתי באוסטריה במשך שנה, במחנות, עד שבעזרת השם הגעתי לארץ ישראל. יש לי בן, כלה ושלושה נכדים שיהיו בריאים. אני כבר זקן, רצוץ מן הסבל הרב שעבר עליי, אך מרוצה מחיי ומאחל לכל אנשי סלישט שלנו שיזכו להגיע לשנותיי בשמחה ובבריאות וכל טוב וברכה והצלחה.

מתוך הפרק: אבדן וניצולים עמ' 177 – 184.

משה-יצחק יופה נדודים בדרכי מרכז אסיה למדינת ישראל

נולדתי בלודביפול בשנת 1899. אך עמדתי מעט על רגליי, נאלצתי לעזוב את החדר והתחלתי להתלמד סנדלרות.

משעה שפרצה מלחמת העולם בשנת 1914 עד שהפולנים נכנסו אלינו בשנת 1920, עברה העיר מיד ליד וחוינו ממשלים שונים. כשחזר המצב לתיקנו גייסו אותי לצבא הפולני. לאחר שירותי התחתנתי בזוויהל וניהלתי חיים נוחים עד שפרצה מלחמת העולם השנייה בשנת 1939, והסובייטים נכנסו אלינו. עבדתי אצלם כחלק מצוות פועלים עד שפרצה מלחמת רוסיה-גרמניה בשנת 1941. ברחתי עם אשתי ושני ילדי לרוסיה. התקדמנו עם החזית הנסוגה ובקווקז הצטרפנו לקולחוז. עבדנו שם עד שהגרמנים הגיעו לקווקז. כשנכנסו הגרמנים אסרו אותי ואת משפחתי. ישבנו כשבועיים, ואז פנתה משלחת קולחוזניקים מקומיים מן הכפר סאפֶּייִוֶקָה שבמחוז וורושילובסקי אל הגרמנים להודיע שאני עובד משובת, שחררו אותי. עבדתי שישה חודשים עד שהגרמנים החלו לסגת בינואר 1943. בזמן הנסיגה בא רכב ובו שלושה גרמנים, כל יהודי שנתקלו בו, הרגו אותו. בהרוגים היו גם אשתי ושני ילדיי. בני שלמה היה בן שתיים עשרה ובתי שרהלה הייתה בת ארבע עשרה. אני לא הייתי במקום במקרה – אותו יום נסעתי להביא שחת – בשובי מצאתי אותם הרוגים.

הסתתרתי אצל גוי עם יהודים נוספים מן האזור שלנו. כעבור ימים אחדים שבו הסובייטים, ושחררנו. מיד הלכתי לשדה בו הרגו את היהודים, שמונה גופות היו מוטלות שם. חפרתי קבר אחים וקברתי אותם יחד. הגויים אמרו לי ללכת משם פן ישובו הגרמנים וגם חיי יהיו בסכנה. פניתי אל מוסדות הממשל הרוסי וביקשתי אישור יציאה למקום אחר, בתוככי רוסיה. עברתי לסטלינבד במרכז אסיה. פגשתי את אחותי הבכורה שגרה שם. שהיתי שם עד שהרוסים שחררו את האזור שלנו ואפשר היה לשוב לפולין. בשנת 1946 יצאתי לשוב לפולין עם אשתי השנייה וילדי (גם היא ניצלה מן החיות הגרמניות, בקוריץ. נפגשנו בקווקז). חזרנו לפולין, באנו לוולדנבורג שם עבדתי במקצועי. בשנת 1951 נסענו לארץ ישראל. סוף-סוף תמו נדודינו.

מתוך הפרק: אבדן וניצולים עמ' 184 – 185.

יעקב קליינמן תלאות שעברו עליי

אני יעקב קליינמן, נולדתי בלודביפול בשנת 1997 [?! 1897], גרתי שם כל הזמן. אבי היה קצב ואני סחרתי בבהמות. השתתפתי במלחמת העולם הראשונה ויצאתי ממנה בשלום.

משנסתיימה מלחמת העולם הראשונה, סבלנו רבות מכנופיות שונות ומחילופי שלטון: דניקינים, בלחובצים, פטליורים ואחרים. כשהתבסס השלטון הפולני, נשמנו לרווחה. החיים שבו למסלולם, התפרנסנו פחות או יותר, והעיקר – החיים היו בטוחים. זה לא נמשך זמן רב, באה המגפה ההיטלריסטית שהרסה אותנו, השמידה, עקרה את משפחות היהודים מבתיהם והשליכה אותם לגטו. שם עינו אותם ברעב ובעבודה קשה עד לשחיטה הכללית בשנת 1942.

בתחילת יולי, כשהממשל הסובייטי עזב וטרם בואו של הממשל הגרמני, הייתה העיירה הפקר, פחדנו להישאר בעיר. אני ושני בניי, מרדכי ופסת, הלכנו אל הכפר לושקוב לא רחוק מן העיירה שלנו. גרו שם מכרים נוצרים שסחרתי עמם.

יחד עם יהודים אחרים רבצנו בתוך החציר כמה ימים. שלחנו משם מרגל להיוודע על המתרחש בעיר. קיבלנו ידיעות שבעיר שורר שקט ועדיין אין שם אף אחד, משום ששרידי הצבא הרוסי עוד מתרוצצים בדרכים. החלטנו לשוב הביתה. בדרך, ליד הכפר חובקוב [חופקוב] ראיתי אוקראינים מן הכפר מובילים גרמנים שהרגו 165 חיילים רוסים. הסתתרנו בתוך התבואה עד שהשתרר שקט והלכנו העירה. בבואנו נתקלנו דווקא בגרמנים, אך הם לא נטפלו אלינו. לא זמן רב שרר השקט. כעבור שעות אחדות תפסו את "פני העיר": הרב, השוחטים ויהודים כבודים אחרים, כדי למשות טנק [?] מתוך הנהר סלוטש. הגרמנים הכו באלות והגויים צחקו ונהנו.

יומיים לאחר בואם לעיירה, שלחו הגרמנים לרגל את האזור. גוי בשם ליפינסקי, מן הכפר מישוקוב, יצא לקבל את פניהם והודיע להם שכל היהודים בכפר הם קומוניסטים. הגרמנים לא נזקקו ליותר מזה, מיד לקחו חמישה עשר יהודים, היו אלה: ברל וקסלר, אשתו ושני בניו, משפחתו של אהרן וקסלר שמנתה חמישה אנשים, משפחתו של חיים

ספיר שלושה אנשים, שלושת בניה של רייזל וקסלר – וירו בהם. הגויים בזזו. היהודים האחרים בכפר נסו לכל עבר.

גם בעיר היו חיי היהודים ורכושם הפקר. מדי יום פורסמו גזרות חדשות, מדי יום נפלו הרוגים מידי גרמנים ויותר מידי אוקראינים. הקימו יודנרט שהיה הגוף המבצע של הגרמנים וכל הגזרות עברו דרכו. מדי פעם שלחו קבוצות יהודים לעבודות: בניית גשר, עבודה בשדות, סלילת כביש וכיוצא באלה. שלחו לעבודה יהודים בני עשר עד שבעים, הקציבו להם 200 גרם לחם ליום. אנשים נפלו כזבובים. מדי יום הרג הקומיסר מישהו במו ידיו, כמין הכרח. באחד הימים נסע הקומיסר לטיול הבוקר שלו ונתקל בשלושה יהודים בדרכם לעבודה בכפר אדמובקה. מרחוק הבחין שאחד מהם נכנס לביתו של גוי לבקש כמה תפוחי אדמה. הוא המתין עד צאתו מבית הגוי ומיד ירה בו. השלושה היו: אני יעקב קליינמן, חיים-יחיאל שתדלן וברל קוגוט – שנורה.

עבדנו בסלילת הכביש כחצי שנה ואז העבירו אותנו לעבודה בכריית כבול בינובקה. המכסה היומית הייתה: לחצוב אלף פיסות כבול ולהוציא חמש מאות. את שני בניי השארתי אצל מכרים גויים, לשמש שם כרועים, מפעם לפעם היו הם מביאים לנו דבר מאכל.

באחד הימים לקחתי עמי את בני מוטל, לעזור לי להבריא הביתה כמה קילו תפוחי אדמה. בדיוק אז נערכה ביקורת על הגשר ומצאו אצלי קילו תפוחי אדמה, אצל מוטל שני קילו, אצל גולדה גולדין של טוביה פייגל מצאו תרנגול, אצל יענקל שפירא מחנות האריגים, מצאו לחם. מיד הובילו אותנו למשטרה, שם הענישו אותנו במלקות: אני קיבלתי 33, מוטל – 20, שפירא – 20, גולדה נורתה לעינינו.

כמעט חודש לא היינו מסוגלים ללכת לעבודה בגלל פצעי המלקות. שכבנו במרתף, שהקומיסר לא יראה אותנו, עד ששוב היינו כשירים ללכת לעבודה, כך נמשך הדבר עד לשחיטה.

חודשים אחדים לפני החיסול, בערך בחודש שבט 1942, נערך מבצע הזהב. הקומיסר כינס את היודנרט ואת כל היהודים בבית הכנסת הקטן של הסנדלרים בגטו, והורה להביא את כל הזהב, הכסף וחפצי ערך

אחרים. לאחר מכן גירשו את כולם אל תוך הלילה, אל הקור. מי שלא הביא זהב לא הניחו לו להיכנס הביתה.

כעבור זמן-מה הורה הקומיסר לספק 15 מערכות כלים מתוצרת הורודניצה. אני וזאב שתדלן הודענו שנשיג זאת. הלכנו עם אישור כתוב מאת הקומיסר אל הכפר הורבה, למרות זאת רצו שוטרים אוקראינים שנתקלנו בהם, לירות בנו. הגויים בכפר שהיו אנשים מאמינים הצילו אותנו מידיהם. מטיף זקן הזהיר את הגויים ואמר: "ענן שחור מעיב על היהודים, אך מי שישרוד את האסון עוד יזכה לראותם אומה גדולה".

אני וזאב שתדלן השגנו שם את מערכות הכלים שהיה על היודנרט לספק לקומיסר. קיבלנו גם מעט מזון לעצמנו וחזרנו הביתה. משמילאנו את שליחותנו שוב המשכנו ללכת לעבודה בכריית כבול. בזמן זה ביצעו סלקציה: גברים לחוד במחנה עבודה והנשים בגטו תחת משמר שוטרים אוקראיני וגדר תיל סביב.

המחנה כלל ארבעה בתים: בית ברוך גלוב, בית אבי, בית ספר "תרבות" וביתו של נטע שינדל מתקן האופנים. התגלגלו שמועות, היו דיבורים שקרבה השמדת העיירה שלנו. אנשים מתו ברעב, כל יום והקרבתן שלו. באחד מימי שישי לעת ערב, הודיע הקומיסר כי נחוצות לו 500 מאות נשים עד שבת בשש בבוקר. גירשו אותן לשוק והורו להן לנכש עשבים בצדי הדרך. פרצה מהומה ופחד נפל על כולם. הן עבדו משש בבוקר עד ארבע אחר הצהריים, ללא מזון ומים, תחת משמר כבד של שוטרים אוקראינים. לפנות ערב כשראו את הנשים שבות לגטו הייתה השמחה רבה. הן דיווחו על בואם של שוטרים זרים רבים לעיירה, הערכנו כי במהרה יתרחש משהו.

את הגברים שבמחנה שלחו ביום ראשון בבוקר לעבודה בכבול, כרגיל. בניי, שרעו פרות בכפר ינובקה והיו באים מפעם לפעם ומביאים מעט מזון, סיפרו לנו שהמזורים מדברים ביניהם כי בימים אלה יתבצע חיסול הגטו שלנו. לאחר יום העבודה הובילו את כולם תחת שמירה חזרה לגטו. ראינו בדרכים תנועה מוגברת של צבא גרמני וגם שוטרים זרים על הגשר.

ביום שני עם שחר, לפני העבודה, כשעמדנו להתפלל במניין בבית ספר "תרבות", הבחנו שאנחנו מוקפים צבא ומשטרה. קלמן וְלמן בא והודיע לנו כי עלינו להישאר בגטו. התפזרנו בריצה. חלק הסתתרו, חלק הלכו לגטו. אנשים הפכו אדישים, ציפו למוות כדי להיפטר מן הסבל. אני ואחי משה הסתתרנו אצל מוטל פרימק במרתף עד הלילה. תוך כך משכתי אחריי את אפרים שתדלן, בנו של חיים-יחיאל, ובלילה ברחנו אל המישור [פְּלָסָה] ומשם ליער בגדה השנייה של הסלוטש.

כשחצינו את הסלוטש ועברנו מרחק קילומטר אחד מן הקסרקטינים, שמענו את הזעקות ואת יריות החיסול של היהודים בקסרקטינים. הלכנו משם אל מכרים גויים בהורבה שנתנו לנו מזון ובגדים ואמרו לנו להמשיך הלאה. הגענו למקום בו עמד בית קטן ביער. הגויה, בעלת הבית, אמרה לנו להישאר בין גזעי העצים העקורים, היא עצמה הלכה העירה לראות אם שרד עוד מישהו. בדרך פגשה את וולף שתדלן ואת יזו וסיפרה להם שאנחנו ביער לא רחוק מן הבית. הם באו למקום והחלו לחפש אותנו; לא ידענו מי הם וברחנו הלאה עד מישוקוב, שם נמצא אהרן, בנו של יענקל וקסלר, בטחנת הקיטור של יחזקאל לייכטר.

שהינו בביודם שבטחנה שני לילות, והטוחן פְּרֻטְיָה וילצ'ינסקי נתן לנו מעט אוכל. כעבור יומיים אמר לנו שהמקום אינו בטוח משום שבאים גויים שאין מכירים אותם. הוא יעץ לנו לעזוב. אני, אחי משה ואפרים שתדלן עזבנו את הטחנה בלילה השלישי והלכנו אל מכר גוי בשם ויטְלָקָה מיכניוויטש, כשדפקנו בדלת והזדהינו, הכניס אותנו לביתו, נתן לנו אוכל והעלה אותנו למתבן בעליית הגג. הסתתרנו בשחת והוא הביא לנו אוכל. ימים אחדים מאוחר יותר הלך העירה והביא משם את הידיעה המעציבה שהשמידו את כל היהודים, הוציאו אותם ממקומות המסתור ורצחו אותם.

שהינו אצל הגוי שלושה שבועות ומשלא יכול עוד להחזיקנו אצלו שלח אותנו אל אחותו בכפר פיפּלָה; היו שמועות שיש שם פרטיזנים. כל הכפרים שהוזכרו היו ביערות, לשם פחדו הגרמנים לבוא. נפגשנו שם עם יהודים נוספים מסלישט ומן הסביבה ונתגלו מדי פעם אנשים אחרים. סיפרו שמשטובבים ילדים ללא הורים והורים ללא ילדים מבלי לדעת אלה על אלה.

כבר חודשיים שלא ידעתי אם ילדיי חיים וגם הם לא ידעו אם אני חי. פעם פגשתי ביער את קיילה שינדל, בתו של נטע מתקן האופנים, היא דיווחה לי כי בניי חיים, היא נתקלה בהם תועים ביער. התחלתי לחפש אותם. נודע לי כי בלב היער ניצב מתבן שחת של גויים, ובאים ללון שם אנשים התועים ביער. חמישה לילות תמימים הלכתי לשם עם אחי משה ולא מצאנו אותם. בלילה השישי הבחנו בבור במקום צדדי בשחת. התחלנו לקרוא ואיש לא ענה. בלילה שמענו משהו מתעטט מתוך הבור, מיד הלכנו לראות מי זה ושם מצאנו את בני הצעיר פייסי עם בנו של אהרן-יצחק גורפינקל.

כשהוצאנו אותם מן הבור הם היו תשושים עד מאוד, ממש שלדים. הם סיפרו שגם בני מוטל חי, הם אבדו זה לזה ואינם יודעים היכן הוא עתה. לקחנו אותם עמנו וחזרנו אל הקורין, בקתת העפר שכינינו בית. במשך שבועות אחדים חיפשנו את בני השני מוטל, ללא תוצאות. באחד הימים פגשה אותו סוניה קחטשר בפיפלה, בבית מיקולייצ'ק, היא סיפרה לו שאנחנו חיים ומחפשים אותו. עכשיו הסתובבנו ליד הפרטיזנים. באוטריאד [פלגה] שלהם היו 24 ילדים שהוחלט להעבירם למוסקבה. הפרטיזנים הטילו עליי את המשימה להבעיר אש, סימן נחיתה למטוסם. בסופו של דבר הוא נחת דווקא במקום הלא נכון ונאלצנו לשרוף אותו כדי לא להשאיר עקבות. שם מצאתי את מוטל.

הם סיפרו איך ניצלו. ביום השחיטה היה מוטל באנטונובקה אצל גרמני שאשתו פולנייה. הגרמני שלח אותו העירה. באדמובקה פגשו בו מכרים גויים שעייכבו בעדו ואמרו לו שעדיף לברוח לשדות. הרועים אמרו לו שגם פייסי שם והם אמנם נפגשו שם. ימים אחדים הסתתרו בערמות שחת והרועים היו מביאים להם אוכל. בלילה השלישי בא בעל הבית של פייסי ואמר: "ילדים אסור לכם להיות כאן משום ששוטרים אוקראינים מסתובבים כאן!" בלילה העביר אותם את הסלוטש ואמר להם ללכת בכיוון הכפר נְמִיליה, שם מצויים המזורים, וכך היה. ולאחר ששוטטו כ-6-7 שבועות מצאו אותי.

היינו מעתה עם הפרטיזנים. מפקדת האוטריאד של קירוב הייתה בחורה יהודיה ממוסקבה בשם מריה שהתעניינה לדעת מה מצב היהודים. באחד הערבים סיפרנו לה שלא רחוק ממקום חניית האוטריאד נמצא קֶצֶפ [גוי רוסי] שהסגיר את יהודי מישוקוב וגם

אחרים. היא החלה לעבד תכנית כיצד לבוא לאזור ולהיפטר מן הקצפ. כמפקד על ביצוע הפעולה מינתה את אלתר טיקטין, סופחו אליו יונה פיקובסקי, שלום אָק ועוד שלושה נוצרים, אני צורפתי כמורה דרך.

אצל הקצפ היו כלבים מסוכנים שהיו מסוגלים לקרוע אדם לגזרים. נכנסנו תחילה אל המשרת, באיום על חייו לקחנו אותו כדי לרסן את הכלבים. הקפנו את הבית ופקדנו לפתוח. הוצאנו את הקצפ ואת אשתו והובלנו אותם אל בין הגזעים העקורים. בעודנו מסבירים להם כי זה שחרם על הסגרת יהודים לגרמנים, ירינו בהם. לאחר מכן חזרנו אל הבית והתחלנו לחפש, מצאנו רכוש יהודי רב. רתמנו את הסוסים והשוורים והעמסנו את כל החפצים, לקחנו גם פרות. לאחר מכן שרפנו את הבית ואת הארוות. בדרך זו סילקנו את החשבון. המשרת הלך אתנו אל הפרטיזנים.

כך התמשך הזמן תוך צרות וסבל, רעב וקור. סיפוקנו היחיד היה שגם מאתנו פחדו. חיינו בתקווה שנזכה לראות את סוף המלחמה ואת מפלת הכנופיות של היטלר, והעיקר, שנבוא לארץ געגועינו.

מתוך הפרק: אבדן וניצולים עמ' 186 – 190.

מלכה אייכברג (מנדלוביץ) בעמק הבכא

בבואי לכתוב על עברי במלחמה העקובה מדם שהתמודדו עמה, אינני מאמינה לעצמי שאכן התנסינו בכל זה. גם בעיירה הקטנה סלישט המבודדת אי-שם בין יערות, שדות ומים, השיגו אותנו הרוצחים הנאצים ועוזריהם האוקראינים. שכנינו האוקראינים חלמו תמיד לרחוץ בדם יהודי, וחלומם התגשם. הם זכו להשמיד בידיהם המזוהמות קהילה יהודית שלמה.

עוד ניצב לנגד עיניי מראה הגרמנים הצועדים לתוך עיירתנו ב-28 ביוני 1941, בשעה ארבע אחר הצהריים. הגיהנום החל מיד. הנאצים יחד עם האוקראינים פשטו בעיירה לשדוד בבתי היהודים. שברו דלתות וחלונות והכו יהודים עד זוב דם, ללא רחמים. זה נמשך יממה תמימה, שום יהודי לא יכול להימצא ברחוב. בתום 24 שעות חלה רגיעה קלה. ואז החלו לזרום הגויים מן הכפרים שסביב סלישט וסייעו לשדוד מכל הבא ליד.

כעבור שבועות אחדים דחקו אותנו לגטו. לא אשכח זאת כל חיי, זה ניצב לנגד עיניי. מה נורא היה מראה האנשים שעולמם חרב, עם ילדיהם הקטנים המבוהלים. היה יום מעונן, ירד שלג רטוב והשמים בכו עמנו. ביום זה גירשו אותנו עם צרורותינו מן הבית, מלואים מכות רבות. המצב הורע כשצופפו אותנו 4-5 משפחות בדירה אחת. החל הגיהנום האמתי. אוכל לא היה משום שפחדו לצאת מן הגטו, ומי שהעז לצאת ותפסו אותו, הוכה מכות רצח.

כעבור שבועות אחדים החלו לשלוח אותנו לעבודה. קיבלנו מדי יום, לאחר העבודה, 100 גרם לחם ומזה היה עלינו לחיות יום שלם, לעבוד עבודה קשה ועוד חטפנו מכות. היו מקרים שהרגו אנשים סתם כך. פעם נכנס יהודי לבית ולקח שם כמה תפוחי אדמה, בדיוק אז הגיע הקומיסר ומצא אצלו את תפוחי האדמה. הוא ציווה עליו לשכב על האדמה ומיד ירה בו. היה זה שכני ברל קוגוט.

כך התייסרנו כל הימים במורא ופחד. פעמים רבות היה הקומיסר בא, מוציא יהודי מן העבודה ומצליף בו במגלב גומי. כשקיבל הקומיסר הרוצח חופשה של ארבעה שבועות, נשמה העיירה לרווחה במקצת.

הז'נדרמים שמילאו את מקומו הרשו ליהודים ללכת פעם בשבוע ליער ללקט אוכמניות.

באחד מימי ראשון שב הקומיסר מחופשתו, נמסר לו שיהודים הולכים ללקט אוכמניות מדי יום ראשון. הוא יצא על סוסו והמתין לאנשים. בשובם, גירש אותם אל הקסרקטינים, הורה לכל אחד בנפרד לשכב, כל אחד קיבל 25 מלקות. אחותי צ'רנה שהייתה ביניהם שבה מגואלת בדם. למחרת בא הקומיסר עם היודנרט לבדוק אם קרבנות האתמול הלכו לעבודה. בבואם אלינו, הייתי בבית בשל רגליי החולות. היה לי אישור מרופא להיעדר מן העבודה ולהישאר, עם זאת החל הקומיסר לצעוק עליי וכמעט ירה בי.

יצאתי פעם עם אחותי אל הקולוניה הפולנית לחפש מזון למשפחה. בלכתנו בשדה הבחינו בנו שוטרים ועצרו אותנו. בדרך לקסרקטינים הכו אותנו ללא הרף בקתות הרובים. בכניסתנו למפקדה בא לקראתנו מפקד המשטרה צ'יקאליוק, מן הכפר, שייגץ מכר. הוא העיף מבט כעוס והורה לכלוא אותנו בחדר. מדי פעם פתח שוטר את הדלת לספר על המוות מצפה לנו. ישבנו יום תמים עד שהיודנרט פדה אותנו.

באחד הימים בא היודנרט לגטו לקחת נשים וגברים לעבודה בניקוי הקסרקטינים, בהם אמורה להשתכן המשטרה האוקראינית. הם כינו עצמם: היידמקים סיצ'יוויקים [ע"ש מחנות קוזקים בעלי חרבות, מאה 18]. אני נמנית על הנשים שהלכו לעבודה: מלכה מנדלוביץ, מניה שולאוויצן [שולבצקי?], חיה פאדיסיק, ביילה שינדל, חנה ורנר ועוד נערות רבות. מלבדנו לקחו גם נגרים ובנאים, בהם גם אבי יוסל מנדלוביץ ואחי משה וגם מיכל שינדל ובוזיה דראך. הגברים עבדו בנפרד והנשים בנפרד. אנחנו הנשים, ניגשנו לעבודה, לרחוץ דלתות, חלונות ורצפות. עוד טרם הספקנו לסיים את המלאכה הגיעו מאות סיצ'יוויקים בעלי פני רוצחים והתנפלו עלינו, הנשים, בנאצות וקללות, בסטירות ובצעקות שאם בתום עבודתנו, היא לא תישא חן בעיניהם, יקברו אותנו בעודנו חיות והכלבים יטרפו אותנו. עבדנו עד חמש לפנות ערב ושחררנו. נאלצנו להמתין עד שהגברים יסיימו כדי שלא ניאלץ ללכת לבד הביתה. בעודנו עומדות ומחכות, יצא שוטר ואמר לי ללכת לחדר המפקד ולנקות אותו. כשסירבתי ללכת לבד, הורה לכולנו ללכת לנקות את בית המרחץ. הלכנו כולנו. כשחצינו את

הסף, מיד נעלו אותנו בחדרון. חסר שם אוויר לנשימה ומצבנו היה בכי רע. ראיתי אשנב והוריתי לנערות לקפוץ מבעד לחלון משום שאין לנו מה להפסיד.

קפצנו החוצה, החלו לירות אחרינו, אך הם מיהרו אל הגברים שעמדו ועבדו בנפרד, ואנחנו חיפשנו אצלם מעט הגנה ועזרה שלא יכלו להושיט לנו. בדיוק נכנס אחד המרצחים, שוטר, וקרא את בוזיה דראך אל המפקד. המפקד לא יכול להתנקם בנו וחיפש קרבן אחר. הוא הכה את הצעיר מכות נמרצות, למרבה הצער איש לא יכול לעזור לו. לאחר ההתעללות שילחו אותו. לא ניתן היה להכיר.

כשסיימו גם הגברים את עבודתם שלחו אותנו הביתה תשושים ורעבים, בלוויית שייגץ מן הכפר ריצקה, דרך רחוב פורומסקה. בדיוק באותו יום ראשון הייתה התכנסות גדולה, בכניסתנו העירה, בעודנו חולפים דרך החגיגה שלהם, כיבדו אותנו באבנים ובנאצות, והשקצים הקטנים גם זרקו עלינו חול. מן הגיהנום הזה נכנסנו לגיהנום שני. באנו הביתה רעבים, במחשבה לנוח, אך בבית לא היה אוכל. כך ישבנו באימה, כל יום צפוי היה לנו משהו גרוע יותר, עד שבא יום חיסול העיירה.

החיסול היה בבוקרו של יום שלישי, ב-26 בספטמבר [! צ"ל אוגוסט] 1942. קמנו לעבודה כמדי יום בשעה חמש. אחותי צ'רנה שלחה את בנה יידלה אל מכרה גויה להביא מעט תפוחי אדמה. כשרצה לצאת מן הגטו הדפו אותו השוטרים הרבים שהיו מוצבים שם חזרה לגטו. הוא בא בריצה ובבכי, שאין מתירים לצאת. עודנו עומדים ומדברים עם הילד, נכנס בריצה יוסל פלדמן, מבוהל, ואמר לנו שהקומיסר מסתובב בגטו ומורה לכל היהודים לצאת מן הבתים. היהודים הבינו מיד במה מדובר. חיפשו דרכי מילוט. יהודים רבים הכינו מקומות מסתור. לרבים היו המרתפים שלהם בתוך קירות בנויים. יצאנו החוצה וראינו כי הגטו כבר מוקף, הבנו שסופנו קרב. מיד הכנסנו את ילדינו הקטנים למרתף. היה זה מקום מוסווה שנמצאו בו 22 אנשים, 14 מבוגרים ו-8 ילדים, בהם אחי משה, אשתו סוסל ושני ילדיהם: מאיר בן שתיים עשרה ונחמה בת שש; אחותי צ'רנה, בעלה הרשל ושני ילדיהם: יידלה ורבקהלה בני תשע וארבע. היינו חסרי ישע ולא ידענו מה לעשות. האם ניקח את חיינו כמו ידינו או נמתין לסוף עד שנמצא מוצא.

היה בלתי אפשרי לשבת במרתף. אבי ישב והשתנק. אחי יענקל חיבק אותו אל לבו אך לא יכול להושיע. ישבנו ושמענו את הגרמנים מתרוצצים בבית ומחפשים קרבנות. בראותנו כי לא זמן רב נחזיק מעמד במרתף החלטנו לצאת טיפין-טיפין מן המרתף, אולי יעלה בידינו להינצל. לדאבון הלב, מ-22 אנשים ניצלנו חמישה בלבד: אני מלכה, אחי יענקל, אחותי לאה, ישראליק ושלום מנדלוביץ. האחרים נתגלו והוצאו מן הגטו למקום בו ירו בכולם.

מתוך הפרק: אבדן וניצולים עמ' 191 – 194.

משפחתו המסועפת של מנדלוביץ יוסף עם בניו ובתו הנשואים ומשפחותיהם.
רובם הושמדו בניסו. נשארו בחיים הבנות מלכה ולאה והבנים דוד ויעקב.

רוזה אוסטרובסקי (ורנר) זיכרונות של ניצולה

בבוא השלטון ההיטלריסטי, הרסו את יסוד קיומנו, שדדו כל מה שהיה לנו ודחקו אותנו לגטו. מי שיכול, עזב את ביתו וברח לכפרים. הייתה לנו מבשלת זפת בכפר מְדוּוֹיְדוּבְקָה, מרחק 8 ק"מ מן העיירה. המבנה היה ביער, וחיה בו אמו הזקנה של בעלי. לשם התקבצו כל ילדיה באמונה כי יקל עליהם להסתתר. משראה הממשל הגרמני שיהודים רבים ברחו לכפרים שסביב העיירה, פרסמו צו שתוך יום על כל היהודים לשוב לעיירה ומי שיאחר לבוא יירו בו.

בהלה ובאימה מיהרנו לחזור לעיירה בדרכים צדיות. כששבנו אני ושני ילדי אחותי בנשימה עצורה הביתה, כבר גרו שם גרמנים. נכנסנו אל בית אחי. החל גיהנום אמתי. חטפו לעבודה שממנה לא שבו רבים, וכמובן שרר רعب. אחר כך החל המעבר לגטו. פקדו להוציא את הריהוט וכל מה שהיה לנו, ויינתנו לנו עגלות כדי להעביר זאת לגטו. בסופו של דבר לקחו מאתנו את המעט שהיה לנו והורו לנו ללכת כפי שאנחנו. פרצה בהלה והתרוצצות, ממש עד להיהרג, משום שאמרו כי אנשים שלא יהיה למענם מקום בגטו, יירו בהם.

אין לתאר את החיים בגטו. אפשר היה לפגוש אנשים רק בדרך אל העבודה וממנה. היו אנשים שכבר לא ראו אותם כלל. כולנו היינו מדוכדכים מצרות, בידיעה מה צפוי לנו. אני נבחרתי לוועדה הסניטרית שתפקידה להשגיח על הניקיון. בימים האחרונים שלפני השחיטה ביקר הקומיסר הגרמני בגטו תכופות והיה אורח תדיר בביתם. הוא דרש בתוקף שלא יהיה שם דבר, במיוחד אסור היה שתִּקְאָה אש בוערת, אף לא להרתחת מעט מים.

ביום השחיטה הלכנו כולנו לעבודה, כרגיל. מיד נתקבלה פקודת הקומיסר לעזוב את העבודה ולחזור לגטו. הבנתי כי זה יומנו האחרון. רצתי, לא לגטו אלא בכיוון אחר, מקום בו יכולתי להיפגש עם כמה מבני משפחתי. נכנסתי אל אחותי ואל אחיי והזהרתי אותם על הסכנה המאיימת עליהם, לשווא, מיד לקחו אותם לגטו. הגעתי לביתי שהיה מחוץ לגטו, גם בעלי אליעזר גולדמן בא משכן נוצרי שאצלו עבד. הוא החליט לרוץ אל הכפר שלו, אולי נוכל להסתתר אצל הנוצרים. לא

הבנו שכל הדרכים שמורות בידי השוטרים, אך יצא בעלי אל הגינה מיד
תפס אותו שוטר וירה בו. אותי הזהיר כי אם לא אחזור מיד, איירה.

נכנסתי לבית שכן ויחד עם אנשים נוספים נכנסנו לחנות וחסמנו את
הכניסה בארון. שכבנו שם עד השעה שלוש אחר הצהריים, עת פשטו
הגויים על הבתים, לשדוד מה שעוד נותר מן הרכוש היהודי. בהגיעם
אל החנות הזיזו את הארון הוציאו אותנו מן המחבוא ומסרו אותנו
בידי המשטרה.

מתוך הפרק: אבדן וניצולים עמ' 194 – 195.

יוסף גיטרמן תלאות שעברו עליי

אני יוסף גיטרמן, נולדתי בשנת 1910 בעיירה לודביפול במחוז ווהלין, כותב זיכרונות אלה לספר הזיכרון למען יקראו כולם וידעו על המעשים האכזריים והמבעיתים שעמים רצחניים ביצעו ביהודים.

היינו תשעה ילדים בבית: חמש אחיות וארבעה אחים. שמות האחיות: לאה, ויטיה, חנצ'ה, אידה, רוניה. שמות האחים: אהרן, גור-אריה, יחיאל ואני יוסף. גור-אריה נפטר בשנה בה היה לבר מצווה (תמוז תרע"ה 1915). ביתנו היה בית מהוגן ומכובד בעיירה. אני הייתי הצעיר במשפחה. חיינו בעוני רב משום שאבינו אברהם-יצחק ב"ר יחיאל גיטרמן היה המפרנס היחיד והשתכר בקשיים ומעט מכדי שיהיה בו די לכלכלת משפחה גדולה.

האם מרים שמוצאה מן העיירה סטפן, גם כן במחוז ווהלין, הייתה מבית טוב ובעלת חינוך טוב. היא חינכה אותנו בדרך הישר והאהבה. עד היום זכורה לי התקופה הטובה המאושרת כשאימא הייתה אוספת יחד את הילדים. תמיד דיברה אלינו באהבה, במילים חמות, מסבירה מהי הדרך הנכונה בה יתנהל אדם ישר, ואיך יתייחס אל כל אדם שעמו הוא נפגש בחיי היום-יום, אדם באשר הוא אדם, ללא הבדל אמונה. תמיד היו בפיה משלים חדשים להוכחת הדברים הראויים, משלים שהותירו בנו את רושם והניבו פרי בעתיד.

הפרנסה הדלה מהשתכרותו של אבא הכבירה על אמנו דאגות שהשפיעו במשך הזמן על בריאותה ולבסוף גרמו למחלתה. בשנת 1929 עזבה אותנו למנוחת הנצח השלווה שלה. זכור לי רגע מותה. היא שכבה במיטתה ברגיעה האחרונים, פרפרה בין חיים ומוות וביקשה שהילדים ייגשו אליה. ממני ביקשה לגימה, שתתה מעט, נפלה על לוח לבי ומתה. הייתי אז בן 19 אך הדבר השפיע עליי מאוד, ועד היום הוא חקוק בלבי כאחד מאירועי חיי הגדולים.

הייתי תלמיד טוב מאוד וכשסיימתי את בית הספר העממי הפולני (פּוֹבֶשְׁכָנָה) נרשמתי לבית הספר למסחר ברובנה. מובן מאליו כי

התמיכה שקיבלתי מן הבית הייתה זעומה, נאלצתי להשיג בעצמי אמצעי קיום ולימוד. במאמצים רבים ובסבל סיימתי את בית הספר למסחר. כשקיבלתי את הדיפלומה התחלתי לעבוד כמנהל חשבונות בבנק להפקדות ומצבי החומרי השתפר. כעבור זמן-מה חזרתי ללודביפול ופניתי לעבוד ביער בעיבוד עצים. לא חלף זמן רב ולמדתי את תורת הבורר והפכתי לאיש מקצוע טוב, זה הפך למקור פרנסתי העיקרי.

בשנת 1928 [! צ"ל 1938] התחתנתי עם דודנית שלי, מלכה ממשפחת פלדמן. נעדרו מן השמחה אמי מרים שנפטרה ב-1929 ואבי אשתי, בנימין ולדמן, פורעים הרגו אותנו ואת גיסו חייקל ב-20.6.1919. מלכה הייתה אז בת ארבעה חודשים. חמותי בתיה הייתה עדיין אישה צעירה, מות אחיה השפיע עליה מאוד. היא הבינה את תפקידה הקדוש כלפי הילדים, דחתה באומץ הצעות מצד אנשים שרצו להתקשר אתה [בקשר נישואין] כדי לעזור לה לשאת בעול חיי היום-יום, פתחה אטליז עם אחיה השני, מרדכי פיינמן, וממנו שאבה את פרנסתה. היא נפלה קרבן לנאצים בימי ההשמדה הכללית.

אני ואשתי מלכה ניהלנו חיים מאושרים, שמחים בחלקנו ומקווים לראות נחת במשפחותינו. עם פרוץ מלחמת העולם השנייה נעלם אושרנו והחלו חיים חדשים. בשנת 1939, עם בוא הצבא האדום, החלו סדרי ממשל חדשים. השלטון הרוסי מצא כי אבי, שני אחיי אהרן ויחיאל וגם אחותי ויטיה, מזיקים לממשל הסובייטי. ב-10.2.1940 הגלו אותם לסיביר. לי עצמי לא נתנו עבודה. אני, אשתי מלכה ובננו בנימין שזה עתה נולד, סבלנו רבות. כאדם בעל אופי ורצון חזק, החלטתי להיאבק ולהוכיח את חפותם.

כתבתי את קורות חייהם של אבי, אחותי ושני אחיי והתחלתי לנדוד בעיירות ובכפרים שהכירו את משפחתנו כאנשים ישרים וטובים, כולם חתמו. 650 חתימות אספתי מאנשים בני לאומים שונים: רוסים, אוקראינים, פולנים, גרמנים ויהודים. ב-27.3.1940 שלחתי את המסמך לנמענים הבאים: סטלין; בְּרִיָה, הקומיסר הראשי של אן-קה-וה-דה; לקרמלין, לקבינט של הממשלה במוסקבה. משלא קיבלתי מענה מהיר, פניתי אל התובע הראשי הממשלתי בשאלה: מדוע אינני מקבל מענה מן המוסדות שפניתי אליהם בדבר שחרור משפחתי.

מובן כי בחירות שנטלתי לעצמי להיאבק בממשל הסובייטי, העמדתי את עצמי ואת משפחתי בסכנה גדולה לסבל רב ועגמת נפש. אך לא הרהרתי בזה, העיקר להציל את המשפחה מסבלה, או לאחד שתי משפחות ולסבול יחד. המאבק לא היה קל, לווה בדריכה על קוצים דוקרניים שתכליתם לדקור למוות אנשים אומללים חפים מפשע.

לפתע קיבלתי הודעה להתייצב באן-קה-וה-דה. אשתי ובני המשפחה החלו לבכות, חששו שמא ישלחו את כולנו לסיביר. בלב הולם נפרדתי מאשתי, מבני הפעוט ומכל בני המשפחה והלכתי לאן-קה-וה-דה. בבואי לשם הורו לי לשבת, הגישו לי מסמך ואמרו: "חתום ואל תדבר!" חשבתי לרגע ושאלתי על מה אני חותם. הם הביטו בי בכעס, הוציאו מסמך אחר וקראו בפניי כי בישיבה בקרמלין נידונה בקשתי והוחלט שאבי וילדיו נשלחו לסיביר על לא עוול, ועל פי פקודת סטלין הם משוחררים ממחנה העבודה ויכולים לשוב הביתה. הותר לי לשלוח להם 2000 רובל להוצאות הדרך. חתמתי על המסמך והלכתי הביתה בשמחה. בבואי הביתה ובספרי את הבשורה הטובה, הייתה אשתי מבלבלת לחלוטין והיסטרית מרוב שמחה. מרוצה מתוצאות מאבקי אספתי בין חבריי 2000 רובל ושלחתי לאבי וילדיו. ב-6.10.1940 הם שבו הביתה ואת שמחתנו אין לתאר.

המלחמה פורצת

ב-22.6.1941, כשפרצה המלחמה בין גרמניה ובין הסובייטים תמה השמחה. הצבא הנאצי הרצחני הביס את הצבא האדום וכבש תוך זמן קצר את האזור שלנו. האוקראינים מן הכפרים השכנים באו מיד לעיירה ובזזו רכוש מבתי היהודים. ביתנו הפך ריק ושומם. הגרמנים תפסו גברים רבים והעסיקו אותם בעבודות כפייה תוך שהם מתעללים בהם. היטב זוכר אני, ליד בית הספר "תרבות" ישבו פסח קחטשר, אחי יחיאל ועוד יהודים מן העיירה וצחצחו את נעליהם, והם הכו אותם אותה שעה באלות. כולם ישבו סמוך לקיר ביתם של הברזניאקים (אברהם קליינמן [מבְרָזְנָה]) ובלעו את מר גורלם בדמעות בעיניים. חלק מן הגברים נלקחו אל הסְלוֹטְש שם נפלה למים משאית גרמנית בשעה שהצבא חצה את הנהר. רתמו 50-60 יהודים כסוסים ופקדו למשוך את המשאית, מכים אותם תוך כך מכות רצח באלות ובמוטות ברזל. היטב

ידעו שהיהודים לא ימשו את המשאית, אך כוונתם הייתה ללעוג ליהודים ולרמוס את כבודם ובהזדמנות זו לשבר את עצמותיהם.

המצב בעיירה והרעב, היו איומים. האוקראינים, תושבי קבע בעיירה, החלו לבוא בדרישות שונות כלפי התושבים היהודים. ראשית לקחו מן היהודים את הבהמות ואת השדות שהיו ברשותם. תמיד חשבו איך לנהוג באוכלוסייה היהודית הקטנה. ביולי 1941 בחרו שישה גברים ואישה אחת, הם היו הקרבנות הראשונים בעיירה. האישה הייתה שרהקה של החלמאי (שרה אלט). הגברים: אליעזר פיינמן (לוזיה רידינר), עקיבא זלצמן, עקיבא וסרמן, נפתלי, שאול (שיילה) וולמן ויעקב בעלה של דוניה רב. הוציאו בלילה מן הבתים והרגו אותם סמוך ל"מולקס" הפולנים [?] שנמצאו 5-6 ק"מ מן העיירה.

כל גברי העיירה עבדו במנסרות וביערות סביב לודביפול. אבי ומשפחתו גרו בבית על הדרך בין הכפר לעיר. סביב הבית היה גן דובדבנים נאה וגינת ירק גדולה. על הגשר, סמוך לעיירה, היה מוצב פטרול נאצי משום שבעיירה שהה צבא רב ואנשי צבא בכירים. אני זוכר שבוקר אחד באה אחותי בריצה והודיעה לי שאסרו את אחי, אהרלה ויחיאל, על תקיפת את הפטרול הנאצי. הבנתי כי נפלה אי-הבנה. ראש מועצת העיר בלודביפול היה אז גרמני בשם גרינג. הוא היה בן לודביפול מזה 10-12 שנה, היה מורה לשפה הגרמנית. הייתי תלמידו שנים אחדות וכך התיידדתי אתו. פניתי ישירות אליו. בעזרתו, ולאחר חקירה קפדנית, הצלחתי לשחרר את שני אחי מידי הנאצים שהתכוונו להמיתם בו ביום בשעה חמש לפנות ערב.

הגטו

בחודש ספטמבר 1941 החלו להקים בלודביפול גטו, בקטע שנמשך לאורך רחוב פורומסקה (רחוב שלושה במאי) וכלל את רחוב קוריץ (רחוב הכנסייה) וחלק מן הרחובות האחוריים, כמו רחוב המלאכה ואחרים. בחלק זה של העיירה גרו בעלי מלאכה שונים: חייטים, סנדלרים, תופרי מוקיים, ספר, אופים ובעלי מקצוע רבים נוספים. מובן שהיה זה האזור העני ביותר והבתים היו ישנים ורעועים, חלקם בלבד היו חדשים, בתים שנבנו לאחר השרפה של שנת 1918 שבה נשרפה לודביפול כולה. היו דנרט שלח את התושבים היהודים לעבוד בגטו: הם

גידרו למען עצמם גטו. הקימו גדר גבוהה מלוחות עץ, במרווחים של עשרה מטר תקעו מוטות ברזל וחוטית תיל דוקרני כדי שאנשי הגטו לא יוכלו להימלט.

ביום גשום וקר בסוף ספטמבר תחילת אוקטובר 1941, לקחו השוטרים האוקראינים הרצחניים, מתנדבים רבים וגם ז'נדרמים גרמנים את התושבים היהודים של לודביפול וכלאו אותם בגטו.

חלק מן הבתים היהודים אוכלסו באוקראינים המרצחים. העיירה הייתה למדבר שממה, ריקה ומפחידה. השטורם-פירר הראשי, כלומר הקומיסר, היה גרמני בשם נורגל. הרוצח רק חיפש אמתלות כדי להרוג יהודים, הוא אכן הרג יהודים רבים.

גברים וגם נשים צעירות מוכשרות, נלקחו לעבודת כפייה. סללו אז כביש מן הכפר סלישט גדול לעיירה הסמוכה ברזנה. נשים, זקנים וילדים קטנים נשארו כלואים בגטו, חסרי ישע, מדוכאים ומלאי חרדה. כל אדם קיבל 100 גרם לחם ליממה, מזה היה עליו להתקיים ולעבוד עבודה מפרכת. מי שנחלש וקצב עבודתו הואט, היה הקומיסר הורג בו במקום. כך למשל הרג את לייבלה טרוצקי (קק) נער בן 16-18, בנו של יוסל הסנדלר הגיבן. קברו אותו במקום העבודה והקומיסר הורה לגויים בעלי עגלות וסוסים, שהביאו חול לכביש, לנסוע על גבי הקבר, בדרך זו יישרו אותו עם פני האדמה, כדי שלא ידעו היכן טמון הנער. בהזדמנות אחרת, הבחין שיהודי בשם ברל קוגוט, יהודי חסון, הסתיר כמה תפוחי אדמה ומלפפונים. הוא עקב אחריו וירה בו חמישה כדורים מאקדחו. כך נקם הרוצח ביהודים בנצלו תעלולים סדיסטיים.

ליל הזהב

ב-14.4.1942 הכריזו בגטו על ליל הזהב. העיירה הוקפה שוטרים אוקראינים רבים, ואז פתחו את שערי הגטו והורו לכולם ללכת לבתיהם, לחפור את חפצי הזהב ואת מעט הרכוש שהיה לכל אחד, להביא לגטו ולמסור לממשל הגרמני. מי שלא יבצע את פקודת הקומיסר יירו בו ובמשפחתו כולה. מובן שכולם מילאו אחר הפקודה. במסירת מעט הרכוש כבה ניצוץ התקווה האחרון, שמרו את חפצי הזהב בתקווה להציל חיים. שוב נשארו בגטו, חסרי ישע ונרדפים.

הימים החדגוניים של החיים המרים חלפו בפחד מתמיד בלבבות ובמאבק בין המוות ובין חיי היום-יום חסרי הערך. המשכנו ללכת לעבודה בסלילת הכביש, בהמתנה ליום חיסול הגטו. על פני כולם הייתה נסוכה הבעה של מרירות וחוסר אונים, ושום תאוות חיים.

אבי ע"ה וצאצאיו האחרים היו יוצאים מן הכלל, הם לא היו בגטו. זאת, הודות לרצונם הטוב של גויים מן הכפר סלישט גדול שאהבו אותם, ומתוך הכרת תודה על הטוב שעשו עמם במשך כל השנים, דרשו מן הגרמנים להתיר להם להישאר בביתם, וכך היה. אבי אברהם-יצחק גיטרמן היה אז בן 74. בשל האירועים הקשים שחווה הוא חלה במחלת לב, וביום השביעי של פסח נפטר. בסיועם של הגויים התיר הקומיסר למניין יהודים לצאת מן הגטו. אחד הגויים סיפק סוסים ועגלה והבאנו אותו לקבר ישראל בבית הקברות היהודי של לודביפול. כולם הרבו לדבר על מזלו הטוב של אבי.

החיסול

ב-25.8.1942, כשסיימנו את התפילה החרישית ואמרנו קדיש על אבי, ראינו לפתע שאנחנו מוקפים גרמנים ואוקראינים. היה בוקר קיצי כשחיסלו את הגטו. הגברים התפזרו בכיוונים שונים כדי להגיע אל נשותיהם וילדיהם. אני מיהרתי לבית חמותי בו גרנו. נטלתי בזרועותיי את בני הפעוט בנימין והלבשתי אותו בזריות. אשתי מלכה נתנה ביד הילד תפוח אדמה וביקשנו להיעלם מן הבית. כאשר פתחתי את הדלת

עמד שם א' מלניק, ממלא מקום ראש מועצת העיר, ואמר לנו: "הולכים לישון, עשו למען עצמכם!" חמותי בתיה ולדמן אחזה בידה את בתה הבכורה של אחותה גולדה פיינמן ואמרה לנו בדמעות: "היו שלום ילדיי האהובים, אני לא אלך עמכם, יעזור לכם האל!" הלכנו בין הבתים והצלחנו להגיע עד קצה רחוב שלושה במאי. שם נתקלנו בשוטר אוקראיני שלא הניח לנו לעזוב את העיר. לא הועילו הבקשות, נאלצנו לחזור לגטו.

בתיה ולדמן וילדיה
יוסף ומלכה (ניסרמן) 'בול'יא

בדרך הבחנתי כי הרוצח נעלם. הסתתרנו מאחורי תלולית בגן הבית של וולף פיינמן ואברהם קולומיצר.

שכבנו זמן-מה וראינו את הרוצחים שהקיפו את הגטו. כשהבחנו שמקום המסתור שלנו הוא מטופש מאוד, עלינו לבודם של רפת קטנה והקפנו עצמנו בתיבות סבון ריקות. לא רחוק מן הרפת עמדו שני שוטרים אוקראינים ושמרו על הדרך שהוליכה אל המישור [פֶּלְסֶה], לעבר הנהר סלוטש וליערות, כדי שיהודים לא יוכלו להימלט מן העיירה. שמענו את השיחה ביניהם: "בוא נלך כבר, השעה שתיים עשרה וחצי ואנחנו רעבים. מה יקרה כאן, יברח יהודי, ייקחהו השד!" הם נטשו את משמרתם. שכבנו בבודם ושמענו איך מובילים את האנשים מן הגטו אל הבורות. כולם הלכו בבכי חרישי וללא כל התנגדות אל מנוחת הנצח. בו בזמן שמענו את צרחות הפרא החייתיות של הקומיסר נורגל שניצח על האקציה.

בערך בשעה שלוש אחר הצהריים עלתה לפתע לבודם אוקראינית עם ילדה כבת עשר, כשראתה אותנו נבהלה מאוד, היא הייתה מכרה שלי, בעלה למד אתי בבית הספר. הבנתי שאנחנו בסכנה, לקחתי את אשתי ובני והתכוננתי לעזוב את המקום. האוקראינית אמרה לי לפתע: "וסקו! אני נשבעת לך, לא אסגיר אתכם, גדלת ולמדת עם בעלי. גם את הילדה אחזיק אתי עד אשר אוביל אותה חזרה לכפר, כדי שלא תספר עליכם לאיש, ויעזור לכם אלוהיכם".

בינתיים החל בנו הפעוט לבקש אוכל, ולא היה לנו מה לתת לו. הוא פרץ בבכי ונרדם מותש. שכבנו מכורבלים יחד ורעבים, חסרי תקווה ומגן, מחכים לשעת לילה מאוחרת על מנת לעזוב את עליית הגג ולצאת מגבולות העיירה. ואז באה אשתו של אנדרי לְוֹקָה סמוך למקום בו נמצאנו. ירדתי אליה וביקשתי דבר מאכל בשביל הילד. היא הביאה ליטר חלב וחצי לחם שחור ונתנה לנו. מרוב רעב וצמא שתי הילד את החלב כולו בבת אחת, ועזבנו את הבית.

אנחנו מצילים את עצמנו

הלכנו אל מאחורי בית הבד של יחזקאל [אייזנמן] ב"טיטשקובה פאסוֹלְסְ" [?], שם ישבנו עד חצות. בינתיים הצלחתי לחמוק לביתנו

והוצאתי ממנו אדרת שער חורפית קטנה למען בני ועוד חפצים אחדים. בחצות בערך, יצאנו ללכת דרך המישור [הפְּלָסָה] אל הנהר סלוטש. כבר היינו במרחק קילומטר וחצי מן העיירה כשהבחנו במישהו רץ בעקבותינו. נבהלנו, הבטנו היטב וראינו כי האיש הוא יוסף ולדמן, אחי אשתי. חכינו לו וירדנו יחד אל הסלוטש. לא רחוק מן המקום, ליד קסרקטיני הצבא הפולני, נמצאו יהודי לודביפול בקרבת הבורות שבהם הרגו אותם בבוקר המחרת, סמוך לגדת הסלוטש. ברחש החרישי של זרם המים ניטלטלנו יחד שמונה ק"מ עד שהתקרבנו למקום בו היו המים רדודים. נכנסנו לנהר בבגדינו כדי להגיע לגדתו השנייה. היינו בסכנה גדולה, זה היה בזמן שהאיכרים קצרו את העשב מן הכרים, אך היה לנו קרטוב מזל, האיכרים הבחינו בנו בלב הנהר והניחו לנו.

רטובים ורועדים מקור הגענו לכפר ויליה. קרני השמש החמות של הבוקר האירו את האדמה וקראו לאנשים למאבק החיים היום-יומי. לדידנו, הייתה חשכה עמוקה בתמונת הטבע היפה, לא ידענו לאן ואל מי לפנות. באימה גדולה באנו אל גוי, אנטון החייט, מכר טוב שלי. מחשש שמא יתפסו אותנו בביתו ויטל עליו ועל משפחתו עונש מוות, אמר לנו כי יש בביתו שוטרים וביקש שנתרחק מביתו. היו אז שעות בוקר, הרועים העיזו בהמות לשדות, לעבור למקום אחר היה מסוכן. בניגוד לרצונו הרשה לנו להמתין שעה, עד שהדרך התפתה מעט. נכנסנו לגינות הירוקות ובאנו אל מכר אחר, גוי בשם איוון מלניק, בעל אופי אציל יותר. הוא ואמו סטפנינה קיבלו את פנינו בידידות. העלו אותנו לבוידם, הביאו אוכל והרשו לנו להישאר שם במשך כל היום. הם עצמם הלכו לעבודה בשדה. עמם הלך מנהיג הכנופיות האוקראיניות, בנדרה, ששהה בביתם. הפורע לא הרע לנו בשל בקשת הגוי ואמו, שהסתירו אותו מן הגרמנים שחיפשו אחריו.

היום חלף במהירות, מרוב עייפות, פחד וטלטולים, נרדמנו. לעת ערב בשובם מעבודת השדה, שאל אותנו איוון מלניק מה בדעתנו לעשות, הוא חושש פן יבוא בנדרה, בכל זאת, עם כנופיה ויהרוג אותנו. ביקשתי ממנו שייתן לנו מעט מזון ויעזור לנו לצאת מן הכפר אל היער. אכלנו פת ערבית, קיבלנו אמתחת עם שלוש ככרות לחם, ליטר חלב, חריץ חמאה קטן, מעט מלח וכדומה. נפרדנו מסטפנינה, הודינו על הכול, הלכנו עם איוון דרך השדות ובאנו ליער. שם נפרדנו מאיוון והוא נעלם מאתנו.

אני ואשתי מלכה, בננו הפעוט בנימין ואחיה יוסף ולדמן נשארנו לבד ביער, בין הצללים הכהים של העצים הגבוהים שבדממת הלילה רחצו את ענפיהם בקרני הירח העולה, הקר. ישבנו כך זמן ניכר, מקשיבים באימה לכל רחש. לא רצינו להישאר סמוך לכפר האוקראיני ויליה והלכנו אל תוך היער, פונים בדרכים צדדיות לכפר של פולנים מזורים, ברוניסלאווקה. יוסף ולדמן נשא את המצרכים ואני נשאתי את הילד שנרדם בזרועותיי. לאחר הליכה של 25 ק"מ הגענו לבסוף אל הבתים הקדמיים של ברוניסלאווקה. גר שם מזור בשם אנטון ברונוביצקי, שעבד אתי תקופה ממושכת ביערות, בזמן הכיבוש הרוסי. עזרתי לו רבות ולימדתי אותו להיות בורר עצים. ניגשנו חרש אל הגורן שלו ונכנסנו פנימה, עלינו על השחת והתחפרנו בה.

בבוקר, כשבאה אמו פרנייה לחלוב את הפרות, ניגשתי אליה בשקט ואמרתי לה בוקר טוב. היא נדהמה מהופעתי הפתאומית, אך שאלה בחיוך על אשתי ועל בני. כשאמרתי לה שהם בגורן, הכניסה אותם הביתה והסתירה אותם בחדר קטן, כדי שילדי הבית לא יראו אותם כאשר יקומו משנתם. אני ויוסף ולדמן הלכנו מיד ליער, מרחק לא רב מן הבית. מאוחר יותר הביא לנו אנטון ליער מעט מזון. בערב חזרנו לישון בגורן, מלכה והילד נשארו לישון בחדר. כך נמשך הדבר 5-6 ימים. לפתע החלו שוטרים אוקראינים מן הכפר ביסטריץ לבוא לאזור ברוניסלאווקה וכולנו יחד נאלצנו להסתתר בנבכי היער.

המצב החמיר, היה קושי להביא לנו מעט מזון. ב-19.8.1942 [?!], בשבת לעת לילה, עזבנו את המקום והלכנו אל חוטור [יישוב ובו עד 10 בתי משק, מעין חוות. ולהלן: חווה] מרחק לא רב מברוניסלאווקה. גר שם פולני מן המזורים בשם אדם דמבובסקי שעבד ביערות כשומר שעה שאני עבדתי שם כאחראי על העיבוד. איש עני, מטופל באישה ושני ילדים. תמיד התייחסתי אליו היטב ודאגתי שיהיה לו לפרנסת משפחתו. באותו לילה, כשהגענו לביתו לאחר טלטולים רבים והערנו אותו, צעק בחדווה אל אשתו: יוסף ואשתו חיים, הם ליד ביתנו. הם הכניסו אותנו לביתם, הכינו אוכל, חיממו מים וכולנו התרחצנו מעט ושכבנו לישון. למחרת בבוקר עלינו לבוידם, שם היה מוכן למעננו מקום מרופד שחת. שהינו אצלו שבועיים. כעבור ימים אחדים באו אל אדם, יצחק שטיין ואשתו בריינדל, גם הם נתקבלו בידידות ובילינו יחד כ-10-12 ימים. אדם דמבובסקי, כפי שציינתי, היה עני ולא יכול לכלכל

את כולנו. משפחת שטיין עזבו את המקום והלכו לכפר מוקרין אל מכרים גויים. אני הייתי הולך כל בוקר, עוד בחשכה, אל הכפר ברוניםלאווקה ומבקש מזון מן הגויים. הם הבינו שמשפחתי חיה ונמצאת אצל דמבובסקי, אך לא שאלו עליהם. אני עצמי אכלתי אצלם ועוד קיבלתי לחם, חלב, חמאה, שעועית, תפוחי אדמה, כל זה הייתי מטלטל עמי ביער, ורק בערב הייתי מביא הכול אל דמבובסקי, כדי להקל עליהם את כללתנו.

כך חיינו בחודש הראשון לאחר חיסול הגטו. בערב יום כיפור ביקשנו מהם להכין אוכל רק למען הילד, ואנחנו המבוגרים נצום. ביום כיפור בלילה שמענו לפתע ריאות במרחק לא רב מן הבית. אדם בא אלינו מיד לעליית הגג וסיפר כי שם בחווה הסתתר ד"ר יחניוק מקוסטופול שביקש לחזור לקוסטופול בלוויית גוי מן המקום. בלודביפול תפסו את שניהם, את ד"ר יחניוק, קרוב שלנו, רצחו ואת הגוי השבוי הביאו לחווה על מנת שיצביע היכן נמצאים יהודים, וְלא, יהרגו גם אותו. אותו לילה הייתה חתונה בחווה, כשראו הגויים את המשטרה, הובילו אותם לחתונה והם השתכרו והתחילו לירות. החלטנו לעזוב את המקום הטוב והלכנו ליער מחשש שיתפסו אותנו. אדם ואשתו הכניסו למעננו לאמתחת שלוש ככרות לחם ודברי מזון אחרים, לקחתי את בננו בזרועותיי ועזבנו את הבית. הוא ואשתו ליוו אותנו. כשהתקרבו ליער התנשקו אתנו ונפרדו דרכינו. היה לילה סתווי וקר. הלכנו קילומטרים אחדים ונשארנו יושבים ביער האפל מבלי לראות את הדרך. הילד החל לבכות לפתע, חשנו שהוא לוחט מחום משום שחלה. למחרת בבוקר המשכנו הלאה והגענו לכפר סיִפִּקִּס.

כשראו אותנו האיכרים, סיפרו לנו שיום קודם נלחמו הגרמנים בפרטיזנים רוסים, הם מצפים כל רגע לבואם של הגרמנים לשרוף את הכפר. יעצו לנו להתרחק. היה יום כיפור, נחלשנו מן הצום; היינו מוטרדים ממחלת בננו ואובדי עצות מאין מקום בו נוכל להניח עצמנו. בפחד ובחרדה עזבנו את הכפר. בכניסתנו ליער שמענו רעש אנשים הרוכבים על סוסים. הספקנו להשליך עצמנו לתוך שיח מטפס שצמח משני צדי הדרך. נדקרנו מאוד מענפי המטפס הקוצניים. לא חלף זמן רב ובאו שישה רוכבים. כשהתקרבו למקום בו שכבנו, החלו הסוסים להניע ראשיהם ולרחרח באפיהם, אך הרוכבים היו שקועים בשיחה וחלפו על פני המקום מבלי להבחין בנו. אין לתאר את אימתנו ואת

הלמות הלב באותה שעה. כשנעלמו, עזבנו את המקום במהירות ונכנסנו לתוך היער. הסתתרנו ביער עד רדת הערב והתקרבונו שוב לשולי היער, כדי למצוא בית ולהיוודע מה הלאה. ראינו אור בוקע מבית, לא הרחק מן היער. התגנבנו בחדרה אל גורן הבית.

קשר עם הפרטיזנים

הוצאנו מעט מזון ואכלנו, הילד לא לקח דבר אל פיו רק נאנח מכאב. לפתע צצה לידנו בת האיכר שגר במקום. היא הזמינה אותנו להיכנס לביתם, שם החלו לשאול מאין אנו ושאלות דומות. סיפרתי לאיכר הכול. הוא אמר ששמו אדם סְדֵלְצְקִי והוא מקיים קשר עם הפרטיזנים. מחר ייפגש עמם וישכנע אותם לקבל אותנו אליהם. הוא סיפר לי כי בקרב הפרטיזנים מצויים יהודים רבים מלודביפול, מברזנה, וממקומות אחרים. האיכר קלע סנדלים לי ולאשתי והניח לכולנו להתרחץ מעט. גמלנו לו בציפה איכותית לשמיכה שהייתה עמנו. הפרטיזנים לא באו אליו והוא הורה לנו את הדרך אליהם והתרה בנו לא לגלות שהוא זה ששלח אותנו. לא רחוק מן המקום נתקלנו במשמר שעצר אותנו בדרכנו. היה זה בחור מברזנה, ממשפחת טיוטין. חיכנו קצת והוא הלך לשאול את המפקד. הבחור חזר כשחיוך על פניו ולקח אותנו אל האוטריאד (קבוצת פרטיזנים). אצל הפרטיזנים נמצאו יהודים מלודביפול: אבא גוטמן, אלתר טיקטין ומשפחתו, יונה פיקובסקי, חיים ואליעזר כץ, מיכאל שתדלן, לייביש רבר ואחרים, גם יהודים מברזנה מרוקיטנה היו שם.

הפרטיזנים היו חבורה של צנחנים רוסים שהוצנחו באזור על מנת לארגן אנשים להילחם בנאצים. המפקד הראשי היה קולונל מְדֵבֵיידב, היו אתו רופא ועוד ארבעה רוסים ושתי נשים רוסיות. כל האחרים היו יהודים. כעבור ימים אחדים זימנו אותנו אל הקולונל מדביידב והודיעו שכל מי שהתקבצו באוטריאד חייבים לעזוב, יעבירו אותנו לרוסיה הלבנה ויפגישו אותנו עם קבוצת פרטיזנים יהודים. נתנו לנו רובים אחדים ושניים מן הצנחנים, צ'רניאק ועוד אחד, נטלו על אחריותם להביאנו למקום. ניטלטלנו יומיים, לבסוף, בבואנו לא רחוק מן המקום, נטשו אותנו ונותרנו כעדר ללא רועה. הבנו כי הולוכו אותנו שולל. נפרדנו מהם אני, אשתי ובני, יוסף ולדמן, חיים ואליעזר כץ, מיכאל שתדלן וקלה שינדל דודנית של אשתי. חזרנו לאזור יערות לודביפול.

נדדנו ממקום למקום. ערב אחד, כששכבנו על ערמת שחת, שמענו אוושת צעדי אדם. היינו בטוחים שאוקראינים באים לתפוס אותנו. היינו מוכנים להילחם, היו ברשותנו שני רובים, חמישים כדורים ושני רימוני יד. כשהתקרב האיש, ראינו לפנינו בן עיירה שלנו, ישראל מנדלוביץ, קיבלנו אותו אלינו. הוא סיפר כי ביום החיסול היו הוא ושני בניו הקטנים, האחרונים. כאשר שכבו הוא והילדים על גוויות המתים, ירו הרוצחים תחילה בילדים והוא כוסה בדמם. כך שכב עד שעת לילה מאוחרת. הרוצחים האוקראינים והנאצים באו מן הכפרים סביב, ללעוג ולנקום באוכלוסייה היהודית של לודביפול. אנשים הופשטו עירומים, לפי סלקציה – נשים, גברים, צעירים, הושכבו בבורות, עשרה בשורה, ונורו. מעליהם השכיבו אחרים, אנשים חיים, ושוב ירו בהם. בשמחתם על שנכחו וחזו במו עיניהם והרוו את צימאון הפרא שלהם לדם, שכחו הרוצחים לכסות את הקברים, והם נותרו פתוחים עד הבוקר. ישראל מנדלוביץ הצליח לצאת מן הבור חי ולהימלט. תארו לעצמכם את כאב הלב של האב ברגע שכזה. כעבור זמן פגש ישראל את אשתו נחמה ובתם הבכורה פייגל, שהייתה עדיין ילדה צעירה. הן הצליחו לברוח מן הגטו בעת החיסול. פגישתם הייתה משמחת וטרגית כאחד. לאחר המלחמה נולדו להם עוד שני ילדים, ושני נכדים מבתם ציפורה. הם עלו לישראל, התגוררו בבת ים ובתם ציפורה ומשפחתה – בעכו.

נדדנו הלאה, עד בואנו סמוך לכפר פודאָרְלוֹפְקָה. היה סתיו, השמים נתכסו עננים כבדים. השתרר קור ואנחנו היינו בבגדי קיץ קלים שבהם נמלטנו מן הבית. ניתך גשם ראשון של סתיו. רחמינו נכמרו על הפעוט, לא דיברנו על כך שלא לצער זה את זה. היינו כמאובנים, רטובים מגשם ורועדים מקור. כשירד הלילה הלכנו לעבר הכפר פודארלופקה. לא רחוק מן הכפר, סמוך ליער, מצאנו גורן של שחת. רעבים, קפואים ומרי נפש התגנבנו לגורן והתחפרנו עמוק בשחת כדי לחמם במקצת את האיברים הקפואים. לאחר מכן הלכתי לכפר, תוך סכנת חיים, והבאתי משם כמה כותונות פשתן. נקפו שעות אחדות עד שובי. עטפתי את הילד בכותונת, על עצמנו כלל לא חשבנו, סבלו של הילד וייסוריו היו נוראים. בלכתי מן הכפר עם מעט הבגדים עוד הספקתי לחפור מתוך בור כמה תפוחי אדמה. לא רחוק מן הגורן הבערתי אש בתוך שוחה קטנה, לאפות בה את תפוחי האדמה ולהחיות את נפשנו. הסתתרנו שם ימים אחדים עד שפסקו הגשמים.

משם הלכנו אל סמוך לחוות הרושנה, גרו שם שלוש משפחות בלבד, שתיים אוקראיניות ואחת פולנית-מזורית. התיישבנו ביער בקרבת הבתים. סיכמנו עם אחת המשפחות שיניחו לנו לעלות לבידום של הבית. שתי הנשים, הילד ויוסף ולדמן נשארו בעליית הגג, אני וחיים הלכנו לחפש מזון. הצגנו עצמנו בפני אישה נוצרייה כסניטרים לשעבר ורפאנו את שנייה ברטיות חמות ובלחשים לנוכח אור הירח. למזלנו הוקל לה. האיכרה סברה שאנחנו אמנם אנשי מקצוע. היא סיפרה עלינו לנוצרים נוספים, במשך זמן-מה השגנו בדרך זו מזון לקיומנו.

חיים כץ ומלי שינדל היו זוג אוהבים והוסכם שיינשאו, אך חופה וקידושין אי אפשר היה לעשות בתנאי הזמן. כשנותרנו ללא אמצעי קיום, נשאר יוסף ולדמן, שתי המלות והילד אצל הנוצרי בעליית הגג. השארנו להם רובה ו-25 כדורים, אני, חיים ולייזר כץ הלכנו אל מושבה פולנית, מרחק לא רב מלודביפול, גרה בה מכרה נוצרית, יוזה קונופינסקה, כובסת קבועה אצל יהודים. ידידה של ממש לחמותי בתיה ולדמן. חמותי מסרה לה חלק מבגדינו כדי להסתירם, בציפייה לקבלם ממנה בעת צרה לאמצעי מחייה. עתה קיבלנו ממנה חלק מן הבגדים. בשובנו נתקלנו בסיטואציה הבאה: שני בנים של המשפחה השכנה, אנדרי וסטפן מזורק, התנפלו על הבית שנמצאו בו בני משפחותינו, לקחו מהם את הרובה וכל אשר היה להם והכו אותם כהוגן. כשחקרנו את הדבר נודע לנו כי הנוצרייה שהסתירה אותנו נטלה חלק בתקיפה.

פגשנו אז נוצרי שכלל לא הכרנו. לאחר שיחה קצרה הציע לנו לבנות בונקר בחלקת יער שלו שהייתה מוקפת גדר. הוא קיבל מאתנו חלק מן הבגדים והעניין הוסדר. לייזר כץ, מיכאל שתדלן ויוסף ולדמן הלכו מאתנו, אני ומשפחתי, חיים כץ ומלה שינדל נשארנו בבונקר. מדי יום הלכתי עם חיים כץ לקבץ נדבות מזון בין הנוצרים ולהביאו לנשים ולילד. כך חלפו ימים ושבועות. לפתע, כאשר בישלנו מעט תפוחי אדמה, ניצת הבונקר ונשרף, בקושי יצאנו ממנו חיים. הקור היה גדול והיינו יחפים, סנדלי מקלעת החבל שלנו נשרפו. יצאנו אל הקור. מרוב פחד לא חשנו דבר. עברנו 5-6 ק"מ ולבסוף הגענו לחוות ל'וואצ'ה. נכנסו לאחד הגרנות והתחפרנו בשחת כדי להתחמם.

למחרת, כשנכנס הפולני לגורן, מצא אותנו כמעט קופאים מקור. הוא לא התלבט הרבה והכניס את כולנו לביתו. הסתכל בדמעות בילדיו

הקטנים ואז הצביע על בננו ואמר: "אלוהים, למי ובמה חטא פעוט יהודי זה?!" הוא הורה לאשתו להכין אוכל חם ואמר לנו: "גשו בינתיים אל הקמין החם, תתחממו קצת". לא חלף זמן רב וקיבלנו מזון חם, שהינו בבית הגוי במשך כל היום. הוא נתן לנו שני זוגות קבקבים בעלי סוליות עץ ולעת ערב עזבנו את הבית. הגענו לכפר לוואצ'ה, לא רחוק ממנו, ביער עבות, שהו: פסח קחטשר ובנו לייביש, אבא גוטמן, יעקב קליינמן ושני בניו, יוסף ולדמן ועוד רבים. לא זמן רב היינו יחד עמם, ילדנו הפעוט היה בוכה תמיד, והם פחדו שבגלל הילד יגלו את כולנו. עזבנו את המקום מתוך הבנה שהאנשים צודקים.

נדודים ביערות

קיבלנו הכול באהבה. אני, אשתי ובננו הקטן התחלנו לנדוד במעבה היער, מרחב לבן של שלג צח שצבעיו התחלפו בקרניה הזהובות של שמש חורפית קרה. נעלמנו מן המקום בתקווה לזמנים טובים יותר. לאחר חצי יום הליכה הגענו לכפר קטן שגרו בו פולנים-מזורים בלבד, לא רחוק מן הכפר האוקראיני פוטאשנה. במקרה פגש בנו נוצרי זקן בשם אנטוני לך, בראותו שאנו נושאים עמנו ילד קטן גילה בנו עניין והוביל אותנו בדרך צדדית לביתו. אשתו ובתו קיבלו אותנו בסבר פנים יפות, נתנו לנו אוכל, ונשארנו ללון שם. ידידות נצח נקשרה בלבנו לכל הנוצרים שהביעו השתתפות והבנה למצבנו הקשה. היה ברשותנו עוד מעיל אחד, של אשתי, הענקנו אותו לבת האיכר.

בביתו של לך נשארנו ימים אחדים, דווקא בימי הכפור הגדול, עד אשר הכין למעננו בונקר בחורשה, לא רחוק מביתו, חציו באדמה חציו בולט מתוכה, ואנחנו עברנו להתגורר בבונקר. האזור לא היה מוכר לנו. מה שהציל אותנו היה מעט המזון שהביא לנו לך להשיב את נפשנו. חלפו שבועות אחדים, לאזור לוואצ'ה באו גרמנים רבים והציבו מארבים ביערות. היהודים שנמצאו באזור ההוא החלו להימלט לכל עבר ביערות. באו אלינו: מיכאל, פרידה ופינחס שינדל, חיים כץ וכלתו מלה, אברהם רייזברג של בלומקה ובנו משה, פינחס קליגר ואחיותיו פרומה ולאה. קיבלנו את כולם בידידות בבונקר שלנו וגרנו כולנו יחד. בינתיים חדרו לבונקר מים רבים, אני ומשפחתי ומשפחת קליגר הקמנו, במרחק לא רב מן הבונקר, בונקר אחר על פני האדמה, מענפים. היינו שנינו הולכים לכפרים ומבקשים אוכל ובדרך זו כלכלנו את המשפחות. מלי

שינדל, שידעה לתפור, הלכה אל בת נשואה של הנוצרי לתפור אצלה, בדרך זו התקיימו במצוקה, ברעב ובתנאים לא היגייניים.

טיפוס

עם בוא אביב 1943, בא גם הטיפוס. אנשים רבים חלו ומתו. בהם מיכאל שינדל ואברהם צ'יק רייזברג. אני והגברים האחרים הבאנו אותם לקבר ישראל על תלולית ביער, לא רחוק מן הבונקרים. הייתה לכך השפעה קשה על כולנו. אשתי ובני חלו שניהם. הלכתי אל נוצרי לא מוכר בשם רֶנְקָאָן, שגר בכפר ברזניקי. בביתו של הנוצרי היו הוא, אשתו ובתו ובנם ברונקה רנקאץ עם אשתו ושני ילדיו. הם חיו בעוני רב. עשיתי עמם עסקה. אביא לביתם בכפר את אשתי ובני ובתמורה יקבלו את כל נדבות המזון שאקבץ במקומות שונים, בדרך זו נחיה יחד. כשהבאתי את אשתי ובני לביתם התברר שמלכה חולה בטיפוס ובני חלה בצרעת בשל תת-תזונה. הנוצרייה נטלה ענפי שיח מטפס שהכילו כמות גדולה של יוד, בישלה אותם, ובמים אלה רחצה את הילד. זה הכאיב לו מאוד, היוד צרב את פצעיו, אך הוקל לו קמעה. שהותו בבית, במקום חם, מקבל אמבט שכזה מדי יום, הביאו להחלמתו.

הנסיבות עם מלכה היו קשות יותר. היה צורך בתרופות, ולא, עלולה הייתה חלילה למות. בכפר פוטאשנה, כפר פורעים אוקראיני, גר חובש. כשתפסו יהודי בכפר קרעו אותו לגזרים בעודו חי. העמדתי את חיי בסכנה גדולה והלכתי אל החובש, סיפרתי לו הכול וביקשתי תרופות. הוא נתן לי תרופות ומעט מזון ואמר לי: "יוסקה, כאן בכפר לא יאונה לך כל רע משום שהצלת ממוות בידי רוסים שמונה בחורים מכפר אחר. כולם מדברים על המעשה הטוב שלך וכולם שואלים אם אתה חי". גם לחובש סייעתי להינצל מן המשטרה הפולנית. הבאתי את התרופות ואת המזון למשפחת רנקאץ והתחלנו בהצלתה של מלכה.

בינתיים הגיעה ידיעה שהנאצים מבצעים פשיטות באזור ונאלצנו לעזוב את המקום. מלכה לא הייתה מסוגלת ללכת מרוב חולשה, רנקאץ הזקן הוביל אותה ליער בעגלה רתומה לפרדים. התיישבנו שם תחת כיפת השמים, זה היה בזמן שלפני פסח. יחד עמנו היו פרומה אשתו של יוסף קוזיול ושני בניהם וזלמן שינדל (בנו של נטע מתקן

האופנים). מיער בְּזוֹנִיקי עברנו לקרבת הכפר פִּפְלָה משום שהמארבים והפשיטות הגרמנים-אוקראינים קרבו אלינו.

באחד מלילות הנדודים, כשנרדמנו כולנו מרוב עייפות, החל בנו בנימין לקרוא בלחש: "אבא, אבא, גרמנונים הולכים!" התעוררתי ושמעתי צעדי אנשים רבים קרבים אלינו, הענפים היבשים והעלים נשברו תחת צעדיהם הכבדים. הערתי את החברים בשקט והסתלקנו מן המקום במהירות. הקו שלאורכו הלכו הרוצחים הנאצים-אוקראינים נמשך לאורך כמה קילומטרים, בנס יצאנו מן הכיתור שבתוכו נמצאנו.

הלכנו לקרבת הכפר סְטְרִי והסתתרנו ביער העבות שלהם מתוך אמונה שאיש אינו רואה אותנו. למרבה הצער, השלינו את עצמנו, כל גוי היה נחש. באו אלינו שני ילדיו של דוד ויינשטיין, שעיהלה וצביהלה, שהוריהם נהרגו בחיסול הכללי, הם ניצלו בנס. הם הסתתרו עם דודותיהם ודודיהם: רבקה וקסלר אחותה הבכירה של אמם, דודם יוסף וקסלר ואשתו רחל. התחלתי לתחקר את הילדים מי הביאם ליער, הם פרצו בבכי ולא דיברו. בראותי כי לבות הילדים מלאים מרירות, לא שאלתי עוד דבר ואמרתי להם להישאר אתנו. אביהם דוד ויינשטיין היה קרוב של אשתי. מרחמים, התחלנו לטפל בהם כמו בבנו שלנו. הם חשו ביחסנו החם והיה להם נוח.

הייתה תקופה קשה מאוד, פשיטות הרוצחים הנאצים-אוקראינים נמשכו זמן ממושך, והדבר הקשה על השגת מזון. בפרד ותוך הסתכנות הייתי משיג מזון והתחלקנו בו עם הילדים. היו גם זמנים שסבלנו חרפת רעב משום שאסור היה להיחשף לאור היום. כשלא יכולנו לשאת עוד את הרעב, הלכתי לחפש מזון. בהיעדרי התנפלו פורעים על המקום בו נמצאנו ולקחו כל אשר היה לנו. כולם נפוצו לכל עבר, לא יכולתי למצוא את אשתי ואת בני בשווי למקום. רק לאחר חצי יום של שיטוטים פגשתי בהם. הלכנו לקרבת הכפר מארוילצין, וכשחלה רגיעה בפשיטות הקמנו בונקר על האדמה, לא רחוק מן הכפר. נשארנו עמנו יחזקאל שפילקה, פינחס שפילקה ואשתו ביילה, אברהם גולדמן, חיים-יודל שליפר ושני ילדיהם של דוד וזלטקה ויינשטיין. ילדיו של דוד הלכו אל הכפר ברוניסלאווקה וקיבלו חמישה רובל זהב ממכר גוי שאמר כי נשאר חייב לאביהם.

האביב

הייתה תקופת האביב, השלגים החלו להיעלם אך עוד היה קר. הילדים ואשתי היו יחפים. הלכתי לכפר מארולצין וסנדלר הכין לילדים שני זוגות נעליים ולאשתי נעליים בעלות סוליות עץ בתמורה לחמישה רובל זהב. הוטלה עליי אחריות כבדה, היה קושי להזין חמש נפשות באותם זמנים קשים. אך קיבלתי עליי, ועשיתי הכול באהבה, בידיעה שאני ואשתי מצילים שני יתומים. כשבחוץ קצת יותר חם, פוחת המזון אצל האיכרים לפרק זמן. התקשינו מאוד לזון את עצמנו. בלית בררה מסרתי את צביהלה למכרה גויה להשיג על פטוט ואת שיעיהלה מסרתי להיות רועה. מדי יום ביקרתי אצל הילדים וידעתי במדויק מה קורה אתם. זכור לי רגע כשהילדים הלכו עם בננו לבור מים. הם רכנו אל הבור למלא סיר במים ובנימין הקטן שלנו נפל לבור כשראשו כלפי מטה. חיים-יודל שליפר, שבא לקחת מים, משה אותו מתוך הבור והודות לו הוא ניצל.

סמוך למקום בו התיישבנו היה הכפר מארולצין, ובצד השני הכפר זבולוצ'ה. שם גרו בבונקרים לייביש רבר, יעקב קליינמן ושני בנוי, צוקרמן ואשתו הלנה, פינחס קליגר ואחיותיו פרומה ולאה. כעבור שבועות אחדים החזרתי אלינו את הילדים ועברנו לגור עם אותה חבורה. היה קיץ 1943. ירד גשם רב ולבושינו פשוט נרקבו על גופנו. מן הרטיבות חלה בננו בנימין במחלת תולעים. השארתי את אשתי עם שני הילדים והלכתי עם בנימין לכפר מארולצין, מרחק כמה קילומטר ממקומנו. בלב הולם עשיתי את הדרך תוך סיכון חיי שנינו. הגעתי אל מכרים גויים, משפחת שחנביץ, הם עזרו לנו. ביטלו כרוב תולעים [?] ואת המים נתנו לילד לשתות. נשארנו אצלם ימים אחדים, הילד קיבל את התרופה שלוש פעמים ביום וכוחותיו שבו אליו. חזרנו אל בני החבורה ששמחו בנו מאוד שעברנו את הדרך בשלום.

בחודש יוני 1943 הלכו רבים מן האנשים שנמצאו ביערות, עם צבאו של גנרל קולפק [קובפק] שצעד מיערות העד של פרוז'אנה דרך יערות ווהלין לאזור הרי הקרפטים. התנהל שם קרב גדול עם הגרמנים שהשתמשו באורניום כנגד צבא קולפק. רבים מן הצבא נפלו, בהם זלמן שינדל, בנו של נטע מתקן הגלגלים. פולקובניק של קולפק, דיאדיא מישא, קוזק חסון בעל זקנקן [דיאדיא מישא הוא משה גילדנמן

מקוריץ, פרטיזן יהודי. סיפר לי נכדו ספי הנגבי, כי נהג לעתים ללבוש בגדי קוזקים ואנשים טעו לחשוב שהוא רוסי] בא בניסיון להשפיע עליו להשאיר את האישה והילדים ליד האוטריאד של שיטוב ולהצטרף לצבאו. הבהרתי לו כי נותרו נפשות ספורות בלבד ממשפחתנו הגדולה ואינני יכול לעשות זאת, והוא הניח לי.

צבא קולפק בא

כשחלף צבא קולפק [קובפק] בכפר חופקוב, ארבעה ק"מ מלודביפול, כפר שגרו בו אוקראינים רוצחים בלבד, גילו האוקראינים התנגדות. הצבא ירה ברבים מהם ושרף את הכפר. הפרטיזנים שנשארו באזור, גייסו איכרים רבים וקצרו את התבואה בשדות. יהודים הלכו גם הם לעבוד בטחינה ובאפייה וקיבלו שכרם בתבואה. שוב שלחתי את אשתי עם הילדים לחיות אצל נוצרים והלכתי לעבוד בשדות, סמוך לפרטיזנים, כדי להשתכר תבואה ולהשיג עתודות מזון. בסתיו הלכתי עם אשתי ועם אחיה יוסף ולדמן אל נוצרי, לעזור בחפירת תפוחי אדמה מן השדות; בתמורה העביר בעבורנו נפחייה לכפר מארולצין, ועשינו ממנה דירה קטנה. ביתנו הקט שימש אכסניה לכל יהודי שבא ושהה יחד עמנו זמן-מה. זמן ארוך למדי היו עמנו עורך הדין בוריס סולומיאניק מן העיירה שלנו וגיסו מוניק גפנבוים, בחור בשם בנימין ולדמן מנובוגרד וולינסק ואחרים. מוניק נפל כחייל בצבא הרוסי בקרב על קניגסברג. בוריס ואשתו ביילה עלו לישראל ונולדו לו שני ילדים.

בפברואר 1944, כשהצבא האדום שחרר את לודמיר בעודו מתקדם ומכה את צבאות הנאצים, נערך גיוס כללי. גם אני גויסתי. נטשתי את אשתי ואת הילדים והלכתי עם הצבא הרוסי. לאחר קרב גדול סמוך ללוצק שלחו אותי יחד עם חיים-יודל שלייפר, לייזר כץ, מיכאל שתדלן ויקיר יאסנובולקה וגם נוצרים רבים, להעביר סוסים, בהמות ואספקה אחרת לקייב. בבואנו לז'יטומיר, לקחו מאתנו הכול. אני, לייזר כץ ומיכאל שתדלן חזרנו לאזור שלנו לאחר היעדרות של ארבעה חודשים מן הבית. אשתי חשבה שאינני חי עוד. הסתדרתי בעבודה בממשל הרוסי ועברנו לגור במצ'ולנקה.

עברו עלינו ימים, שבועות וחודשים קשים של חיים בין גויים. היינו משפחות יהודיות מועטות שנותרו מן החורבן: המשפחה שלנו, גיטרמן,

יוסף ולדמן, מאיר ולמן ואשתו פרומה, שניאור ולמן, משפחת שטיינדל ממזיריטש, משפחת יונה פיקובסקי, משפחת פינחס קיילר מברזנה, משפחת שפילקה (פינחס, ביילקה, יחזקאל), משפחת קהטשור, משפחת יעקב קליימן ואחיו משה, יוסף ובני פישמן, אבא וברוך גוטמן, יוסף ואברהם שמש, יצחק גורפינקל, יהודה ודבורה רבר, ביילקה חיריק, שמואליק קלימק, אברהם זוליג שתדלן, יוסף ורחל וקסלר, וולף שתדלן. בימים הנוראים בשנת 1944, עשינו מניין בבית, ולראשונה לאחר שנתיים התפללנו והזכרנו את נשמות קדושינו.

רפטריאציה

בשנת 1945, כשהחלה הרפטריאציה הפולנית מרוסיה, באה אלינו ועדה רוסית-פולנית. בראשה עמד דודן של גרומיקו הידוע. הוא שהה בדירה שלי, קשרתי עמו היכרות קרובה, והוא שלח אותי ואת משפחתי ואת יוסף ולדמן עם היהודים הראשונים, לפולין. הגענו לעיר הפולנית חלם בערב פסח, שם רקחו הפולנים עלילת דם כנגד קומץ היהודים ששבו לבתיהם. המצב היה חמור מאוד, ואלמלא התערב הצבא המעורב הרוסי-פולני, היו הורגים את כל היהודים ואותנו גם.

יומיים בלבד שהינו בחלם, ולאחר מוראות גדולים נסענו ללוז', שם התאספו תוך חודשים אחדים כחמישים אלף יהודים ונוסדה קהילה יהודית. כעבור זמן קצר נפגשתי עם מנהיגי הפרטיזנים היהודים מבלרוס: ד"ר אברהם אלפרט, ד"ר רובינשטיין, כגן, פסיה בורנשטיין ואחרים וקשרתי עמם קשר. עסקתי בארגון יהודים על מנת להעבירם למחנות שהקימו שליחים מארץ ישראל והמתינו להם שם. כעבור זמן קצר קיבלתי עליי את הנהגת ההגירה הבלתי לגלית, תפקיד אחראי מאוד הכרוך לעתים בסכנת נפשות.

והביאנו לציון

בספטמבר 1945 נאלצתי לעזוב את המקום, דבר פעילותנו נודע לממשל הרוסי-פולני והחלו לחפש אחרינו. באחד הערבים עזבתי יחד עם עוד ארבעים גברים את לודז' לקרקוב, שם בוצע ב-24 בספטמבר 1945 פוגרום ביהודים ונהרגו יהודים אחדים. לאחר שהות של ימים אחדים בקרקוב חצינו כולנו את הגבול הפולני-צ'כי, משם עברנו לסלובקיה

ומשם להונגריה. בבודפשט התעכבנו שישה שבועות עד שהצלחנו להשיג מסמכים אוסטריים ונסענו אל הגבול, מלווים חיילים רוסים. משם הלכנו ברגל דרך יערות בוציים עד שפגשנו איכר שנסע ביער לצורך עצים. שילמנו לו ארבעים שילינג והוא העמיס את צרורותינו ואת הילד וכמה נשים חלשות והביא אותנו לתחנת הרכבת הסמוכה. פגשנו שם חיילים אנגלים, שבדקו את מסמכינו, כעבור שעות אחדות הביאה אותנו הרכבת לעיירה לייבניץ, סמוך לגרץ, מקום הריכוז שלנו.

מתוך הפרק: אבדן וניצולים עמ' 196 – 215.

פנינה (פסל) גולדמן ר' יוסל וחוולה גולדמן

אבי ר' יוסל גולדמן היה מן העסקנים המסורים שנתברכה בהם העיירה. בתקופות שמצבנו הכלכלי היה טוב למדי, היה הוא עסוק בעניינים חברתיים ופעיל בכל תחומי החיים היהודיים בעיירה. כשהחמיר המצב ודאגות פרנסה טרדו את מנוחתו, בימים הקשים של סוף שנות ה-20 ושנות ה-30 [של המאה ה-20], לא היה בכוחו לקחת חלק פעיל בחיים החברתיים, אך היה ער לכל גילויי החיים היהודים ותכופות הביע את דעתו, שהייתה לא פעם מכרעת בעת קבלת החלטות שונות.

היה אימפולסיבי מטבעו, אך בורך בטקט אישי וביכולת התאפקות כך שבהופעות פומביות נשמעו דבריו בנחת ובמתנינות. הוא ניחן בחוש צדק וביושר חברתי והיה בורר מוערך. בשנות התהפוכות של ראשית שנות ה-20 היה ביתנו מרכז למפגשים חברתיים ולפעילות תרבותית. כמעט מדי ערב, על כוס תה, דיברו ודנו באירועי הארץ והעולם שנשארו אופי יהודי כללי. בביתנו הוחלטו עניינים מקומיים בעלי תוכן חברתי, תרבותי וכלכלי. דנו בשאלת ייסוד בית ספר עברי, ספרייה עירונית ביידיש, בחירות לקהילה, בחירות לאספה

הלאומית היהודית בקייב; בתקופת הממשל האוקראיני – מי צריך להיות הסולטיס בעיירה ומי מן היהודים צריך להיבחר למועצה הכללית. החזרות של חוג החובבים הדרמטי, בהשתתפות: יהודה שחורי (שוורצמן), שרה בלנקמן, משה וטייבל ביקובסקי, אשקה ורוחקה רזניק, שרה שליין ואחרים, התקיימו אף הן בביתנו. וכאשר פינו את הרהיטים, נוצר אולם תאטרון למופעי החוג.

אבא וקבוצת צעירים (כולם צעירים ממנו ב-10-15 שנה): מנחם שחורי (שוורצמן) לימים עורך עם עובד, מוטל שליין, מוטל אטשטיין ואחרים, ייסדו את בית הספר העברי שפעל בשנים 1918-1925. בשנים הראשונות לקיומו – ימים קשים של פוגרומים ומהפכות – עד שהצליחו לקבל תמיכה של ג'וינט, מימן אותו כמעט לגמרי בעצמו, באמצעים שלו. המנהל הראשון של בית הספר, יוסף סגל שעלה ב-1925 והיה מנכבדי ראשון לציון, התגורר בביתנו. לפי מה ששמעתי לאחרונה

מבן עירנו, שחקן האוהל יהודה שחורי, היה אבי גם מייסד קבוצת מכבי האש המתנדבים ושל ההגנה העצמית בעיירה שהוקמה בזמן הפוגרומים ביהודים.

אבי היה אהוב על כל השכבות בעיירה והיה בורר מוכר ומוערך. מי שביקש לו בורר הגון, איש נבון ובעל מצפון, בחר ביוסל גולדמן. העריכו וכיבדו אותו במיוחד בני המעמדות העניים שראו בו את נציגם ומגנם. כשאבי, בהיותי איש נקי כפיים, לא היה מסוגל – בגלל נציגים מסוימים – להישאר בוועד האמריקאי שמשימתו הייתה לחלק כספי תמיכה, והתפטר, נאספו העניים וטענו שאם יוסל גולדמן לא יהיה בוועד, לא יהיה להם על מי לסמוך. בלחצם משך אבי את התפטרותו. יחס מיוחד היה לאבי לאותן שכבות, שבמושגי הזמן ההוא היה מצבן הסוציאלי ירוד. לכן, אף שהיה לו מקום קבוע בבית הכנסת של סטולין וכל חבריו התפללו שם, התפלל הוא בבית הכנסת של החייטים.

האוכלוסייה הנוצרית, אף היא כיבדה אותו והחשיבה אותו אדם הגון. בתקופה הסובייטית, כשהולאמה מבשלת הזפת שלנו, מקור פרנסתנו היחיד, בחרו הפועלים בו, מעבידם לשעבר, למנהל מבשלת הזפת.

אבי היה יהודי גאה, ראה את עתידו ועתיד משפחתו רק בארץ ישראל והתאמץ בכל דרך לעלות. משלא עלה הדבר בידו כשאפשר היה, השליך יהבו על ילדיו. קיווה כי באמצעותם, במיוחד כשעלה אחי לייבל, יעלה בידו לעלות עם כל משפחתו. גדולה הייתה השמחה כשקיבלנו מכתב מאחי מארץ ישראל, כולם ציפו ליום הגדול שיגיעו הסרטיפיקטים. לאסוננו, לא זכה אבא ונפל מידיים רצחניות של ההיטלריסטים יחד עם אמי החולה חוולה. בזמן השהות בגטו החלימה והייתה למפרנסת המשפחה. יחד עמם נספו מידי החיה הנאצית האחות מישקה, אשת יעקב פויגל, שנפלה בשבי ההיטלריסטים עם בתה בת הארבע ביילצה; האחות הצעירה, בת הזקונים פריידל בת ה-16; וכל הקדושים והטהורים בני לודביפול שנפלו על קידוש השם והאומה. יהיו מילים אלה, קדיש יתום שלא נאמר על קבר האחים של קדושי לודביפול, בו מצויים גם יקירי ואהובי.

מתוך הפרק: הצרורים בצרור החיים, רשימות ותמונות, עמ' 288 – 290.

דובה האיט וביילה גורלניק, קנדה **לזכר משפחת ויינשטיין**

אימא והאחות בלומה היו בגטו בבית ברוך קק. שילחו אותן לעבודה קשה והכו עד זוב דם. הן ניסו להסתתר, שמא יעלה בידן להינצל. הסתתרו סמוך למצבור העץ של יצחק-הירש מתחת לבולי העץ, גילו אותן וגירשו ליער. שם ירו בהן.

האח מאיר, אשתו דובה ובנותיהם היפות שיינדלה ובתיהלה היו בגטו, סבלו מצוקה ורעב עד אשר מת מאיר שלנו. הן גורשו לקסרקטינים ונספו שם עם כל הקדושים.

אחינו דוד, אשתו זלסקה והילדים שעיה וצבי היו בגטו. מדי יום נשלחו לעבודה קשה ללא אוכל ומשקה. מספרים כי דוד ביקש לנקום, הוא ידע שכך או כך יהרגו אותו. באחד הימים סטר לגרמני. בניהם שעיה וצבי ברחו מן הגטו וניצלו. הם בקנדה.

היו לנו גם אחות בתיה וגיס ישראל, הם גרו בחרלוב והיו להם שני ילדים קטנים, שעיהלה וביילהניו. מספרים כי הילדה הסתתרה פעם מתחת לגשר, היא הייתה בת שלוש בלבד, הייתה רעבה מאוד ויצאה לחפש אוכל. הבחינו בה מיד וירו בה. הילד נכפת ונדקר למוות.

תהא זו מצבה לקדושינו היקרים שמתו על קידוש השם.

מתוך הפרק: הצרורים בצרור החיים, רשימות ותמונות, עמ' 209.

מלכה גיטרמן גולדה גלזמן

גולדה גלזמן נולדה בלודביפול בשנת 1910 להוריה מלכה ומנדל פיינמן. כשמתו הוריה אימצו אותה הדודה רייזל והדוד יהודה סרוקה. כעבור זמן קצר נפטר הדוד, והדודה הפכה חסרת אמצעים. היא נאלצה לעבור אל אחותה בתיה ולדמן והתחנכה בביתה, סיימה את בית הספר הפולני העממי, למדה עברית והספיקה ללמד את השפה גם לאחרים. הייתה אישה מוכשרת והגונה, חלוצה מסורה. היא נישאה בשנת 1932 למלך גלזמן. היו להם שתי בנות, פייגה ומטלה. כולם נספו בשחיטה ביום י"ד באלול, 1942.

מתוך הפרק: הצרורים בצרור החיים, רשימות ותמונות, עמ' 297.

פרימה גורנשטיין (קליגר), קנדה **לזכר משפחת קליגר**

אני כותבת רשימה זו לזכר אהוביי ויקיריי שהאיצו בי להציל עצמי והם עצמם נספו עם כל קדושי לודביפול.

אני זוכרת, כאילו היה זה היום, את הבוקר בו הוקף הגטו וכולנו הבנו כי זה הסוף. הוריי, בגן עדן תהא מנוחתם, גירשו אותנו בכוח מן הבערה כדי שנציל עצמנו ויישאר זכר למשפחה. כך יצאנו מן הגטו, אחי פיניה, אחותי לאה ואני. לאחר צרות רבות עלה בידנו להימלט ולהישאר בחיים.

שוטטנו בשדות וביערות בתנאי חיים קשים, עד לשחרור.

אחי הבכור יצחק, אשתו בריינדל ובנם היחיד חיים; אחותי חנה, בעלה לייזר וילדיהם; גיסתי רחל פרימק ובנה – ניסו אף הם לברוח ולא הצליחו. הם נתפסו והובילו אותם עם כל קדושי לודביפול אל הקסקטינים, שם הרגו את כולם.

תהא זו מצבה להוריי היקרים אחי ואחותי ומשפחותיהם.

מתוך הפרק: הצרורים בצרור החיים, רשימות ותמונות, עמ' 301.

משפחת פרימק

רוזה אוסטרובסקי משפחת ורנר

אחי ראובן היה נשוי לחנצ'ה מוודניק. הייתה להם בת נעכה, בת 13 וכן משה, בן 11. האישה והילדים נספו שעה שברחו. ראובן מת באורח טרגי עוד יותר. ביום השחיטה הסתתר במרתף דירתו בין גזרי העץ. הוא שכב שם 5-6 ימים ונורה בגינת ביתו.

חיה, בת אברהם וגולדה ורנר, הייתה בת 12 כשחלתה בטיפוס ביער, לשם ברחו עם הוריה ואחיה הקטן משה. לא ניתן לקבל עזרה ביער, ולא הצליחו להצילה. היא מתה ונקברה ביער פיפלה.

פיגל בת משה ורנר נישאה לישראל איילברט. הייתה להם בת מישקה, בת 11 ובת חיהלה, בת 9. שבועיים לפני השחיטה התירו ללכת ליער ללקט גרגרי יער. כשנודע הדבר לקומיסר, תפס אותנו בשובנו, וציווה להצליף בנו 25 מלקות. פיגל הייתה בשחיטה.

ראובן ורנר ובת אחיו, חיה

מתוך הפרק: הצרורים בצרור החיים, רשימות ותמונות, עמ' 303.

לייבל רבר בנימין בן אייזיק שתדלן לזכר פרטיזן יהודי

הכרתי את בנימין מילדותי. הוא היה הטוב בחבריו של אחי, ולמדנו שלושתנו יחד אצל המורה מז'יטומיר ולאחר מכן אצל גליצקי. בנימין למד היטב ונמנה על טובי התלמידים. הוא הצטיין גם בהשלכת אבנים בשקצים כשהתקוטטו אתנו.

בנימין היה ממנהיגי השומר הצעיר הראשונים ב-1920. באותם ימים היו החברים יוצאים ליער בהפגנת אהבה לטבע, וגם התגוננו מפני התנפלויות. נהגנו לקחת דוגמה מגיבורי תל חי כיוסף טרומפלדור ואפרים צ'זיק, שלחמו עד טיפת דמם האחרונה. בנימין התחנך אצל הורים שהייתה להם חנות לממכר בשר. הוא לא הסכים להיכנס לעבודה בחנות, חיפש דרך לעלות לארץ ישראל ולמד לשם כך נגרות. אך המגבלות הקשות בבית, לא אפשרו זאת. בנימין התחתן עם סוניה נייברג מרוקיטנה וחי עמה חיים מאושרים.

אושרם, עם שתי בנותיהם הפעוטות, נמשך עד אשר גירשו הגרמנים הרצחניים את יהודי רוקיטנה לגטו. אין לנו פרטים על חייהם בגטו, לא היה שם טוב מאשר בלודביפול. חבר דיווח כי בנימין ברח ליערות ביום האקציה, גם אשתו והבת הקטנה ברחו. שעה שתעתה ביערות, היא נתפסה בידי פורעים אוקראינים שהרגו אותה לאחר עינויים קשים. בנימין וקבוצת יהודים, בהיותם רעבים לאחר שהייה של ימים ביערות ברזנה, נכנסו אל נוצרי לקנות לחם. הגוי החל לאפות למענם לחם ותוך כך שלח את אשתו להודיע לגרמנים כי יש אצלו יהודים. למזלו של בנימין נשארו רק יהודים אחדים בבית בהמתנה ללחם. כשבאו הגרמנים ניצלו הוא והם. לאחר שרצחו הגרמנים את החברים הנותרים, שרפו בנימין והאחרים את הבית והרגו את הנוצרי ואת משפחתו כנקמה. הם הצטרפו לאוטריאד הפרטיזנים של פיודורוב, ללחום במרצחים הגרמנים והאוקראינים, עד אשר שחרר הצבא הסובייטי את האזור מן הגרמנים. בנימין הלך ללחום בחזית, שם נפצע בחזהו. כעבור זמן קצר החלים והתייצב להילחם בפורעים האוקראינים.

בנימין נפל במאבק קשה, בקרב עם חבורה גדולה של שוטרים
אוקראינים ביערות בלרוס. הוא נפל כגיבור עם עוד שני חברים יהודים
ונוצרי אחד. לאחר מותו זכה בציון לשבח מסטלין על מעשי הגבורה
שלו. לעם היהודי אבד גיבור מסור.

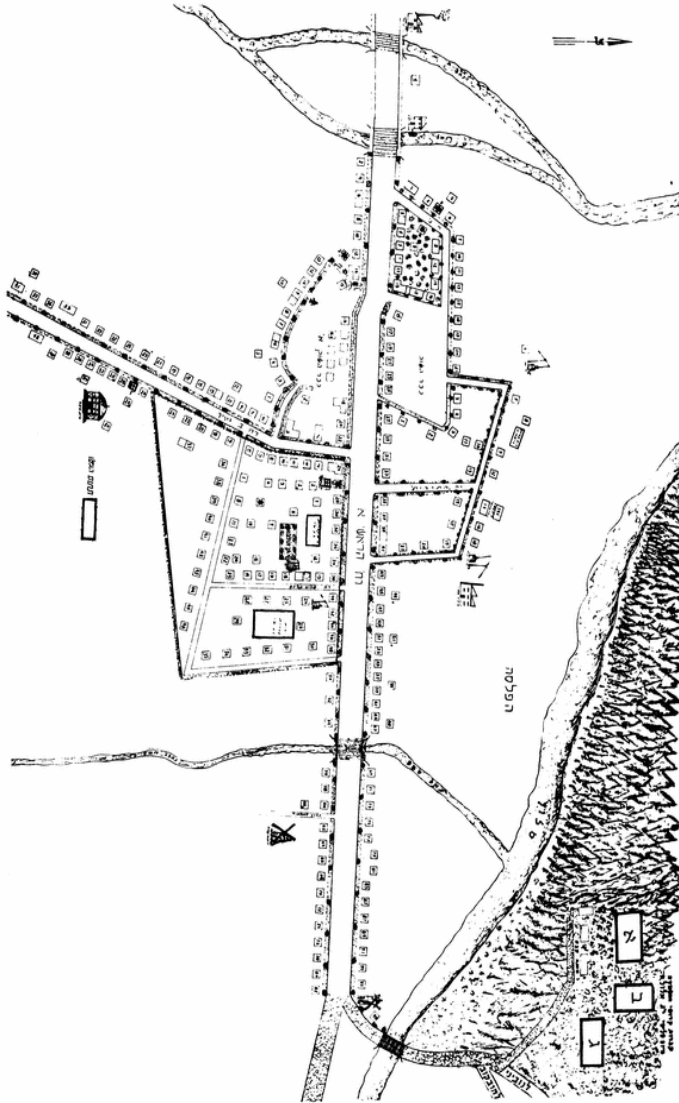
יהי זכרו ברוך!

משפחת אייזיק ופעטיה שתולין

מתוך הפרק: הצרורים בצרור החיים, יד למגנים ולמגשימים, עמ' 315 –
316.

מפת לודביפול

פה עמוד, קורא יקר!

ברטט ובחרדת־קודש
הרכן ראשך, כי המקום אשר
אתה עומד עליו ארמת־קודש
הוא, כי בדמם הטהור של
קדושים וטהורים קודש וטהור.

לפניך קברות־האחים
בארץ הגזירה, שבהם מצאו
את מותם אבות ובנים,
אמהות ובנות, אחים ואחיות,
ובל היקר לך.

על קבר האחים, 1997. התצלומים באדיבות שבתאי רוזנצווייג

העברת עצמות נרצחים בני הקהילה וטקס הטמנתן ליד קבר האחים
בלאתר ההנצחה שהוקם ב-1993.

על קבר האחים, 2010 (באתר שהוקם ב-1993). צילום אסתר ו'

קבר האחים

המצבה לפני קבר האחים

המצבה מ-1997 שהוקמה באתר לאחר העברת עצמות נרצחים

כאן בחצר היה קבר אחים שעצמותיהם הועברו ב-1997 לאתר הנצחה

המצבה שהוקמה בחצר לאחר העברת העצמות לקבורה באתר

בשולי התרגום

אני בת ליוצאי ווהלין (קוריץ, לוצק). בקיץ 2010 השתתפתי במסע השנתי לאוקראינה של ארגון יוצאי קוריץ, עיירת הולדתו של אבי. לודביפול אף היא נכללה במסע. בעקבות מסע זה וסערת הנפש שהייתי שרויה בה, תרגמתי את פרקי היידיש שבספר קוריץ למען בני הקהילה. בתום מלאכה זו החלטתי להמשיך בתרגום פרקי יידיש מספרי זיכרון של קהילות אחרות בווהלין.

נסחפתי לעשייה זו של תרגום במטרה לפתוח צוהר נוסף לצעירים שאינם דוברים יידיש ועשויים באחד הימים לבקש מידע על בני משפחה.

תרומתי הצנועה לשימור זכר הנספים בני ווהלין שנרצחו בפוגרומים במחצית הראשונה של המאה ה-20, ובנורא שבהם – השואה.

פרקי היידיש בתרגום, מוגשים בזה למתעניינים ארבעים ושמונה שנה לאחר צאתו לאור של ספר הזיכרון לקהילת לודביפול ושבעים ואחת שנה לחורבן הקהילה.

קובץ זה הוא חמישי בסדרת התרגום.

*

מאמרי התרגום נערכו בציון שם הפרק והעמודים בסדר בו הופיעו בספר הזיכרון.

הערות מובאות בגוף התרגום. הערות בסוגריים עגולים () הן מן המקור, של הכותבים או העורכים. הערות בסוגריים מרובעים [] הן שלי.

המתרגמת

תוכן העניינים

6	מרדכי אוסטרובסקי זיכרונות על עיירת הולדתי לודביפול
8	זינדל וסרמן שרפות בעיירה (זיכרונות)
11	בתיא הקמן היה הייתה עיירה קטנה לודביפול
16	פסח קחטשר בגטו וביערות
23	משה-יצחק יופה נדודים בדרכי מרכז אסיה למדינת ישראל
24	יעקב קליינמן תלאות שעברו עליי
30	מלכה אייכברג (מנדלוביץ) בעמק הבכא
34	רוזה אוסטרובסקי (ורנר) זיכרונות של ניצולה
36	יוסף גיטרמן תלאות שעברו עליי
56	פנינה (פסל) גולדמן ר' יוסל וחוולה גולדמן
59	דובה האיט וביילה גורלניק לזכר משפחת ויינשטיין
60	מלכה גיטרמן גולדה גלזמן
61	פרימה גורנשטיין (קליגר) לזכר משפחת קליגר
62	רוזה אוסטרובסקי משפחת ורנר
63	לייבל רבר בנימין בן אייזיק שתדלן לזכר פרטיזן יהודי

קישור לספר לודביפול הסרוק באתר ספרי הזיכרון של הספרייה
הציבורית של ניו יורק:

<http://yizkor.nypl.org/index.php?id=1300>

קישור למפת לוויין:

<http://www.satelliteviews.net/cgi-bin/w.cgi/?c=up&UF=-1054771&UN=-1549904&DG=PPL>